

WOJEWÓDZTWO ŚWIĘTOKRZYSKIE

**OSOBLIWOŚCI
PRZYRODNICZE
I GEOLOGICZNE
REGIONU
ŚWIĘTOKRZYSKIEGO**

Teksty: Krzysztof Bzowski

Koordinacja projektu: Teresa Karkowska (Amistad Sp. z o.o.),
Małgorzata Władyszewska (UMWŚ)

Redakcja: Paweł Poednik

Korekta: Paulina Foszczyńska

Fotografie na okładce: 1. i 4. str. – arch. Centrum Geoedukacji w Kielcach,
3. str. – Krzysztof Bzowski

Mapy: Dawid Kwoka

Projekt okładki, koncepcja graficzna: Michał Tincel

Skład: Krzysztof Hosaja

Druk: System Graf

Wydawca:

Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego w Kielcach
al. IX Wieków Kielc 3, 25-516 Kielce

tel.: 41 3421530

www.sejmik.kielce.pl, www.swietokrzyskie.travel

Opracowanie wydawnicze:

Amistad Sp. z o.o. – Program PolskaTurystyczna.pl

pl. Na Groblach 8/2, 31-101 Kraków

tel.: 12 4229922

e-mail: biuro@polskaturystyczna.pl, www.polskaturystyczna.pl

Kraków 2017

WOJEWÓDZTWO ŚWIĘTOKRZYSKIE

**OSOBLIWOŚCI
PRZYRODNICZE
I GEOLOGICZNE
REGIONU
ŚWIĘTOKRZYSKIEGO**

2017

Spis treści

- Trasa 1.** Kieleckie osobliwości geologiczne
s. 6
- Trasa 2.** Przez podziemny Raj do Piekła
s. 11
- Trasa 3.** Szlakiem cennych kruszców,
marmurów i śladów pradawnych zwierząt
s. 17
- Trasa 4.** Wokół Łysogór
s. 24
- Trasa 5.** Tropem dinozaurów
s. 32
- Trasa 6.** Przez sandomierskie wąwozy
w Góry Pieprzowe
s. 37
- Trasa 7.** Świętokrzyski step i gipsowy kras
s. 40
- Trasa 8.** Od piaskowcowych skał do tajemniczego
torfowiska
s. 45

Świętokrzyskie – gołoborza i torfowiska, wąwozy lessowe i stepowe równiny, dzikie ostępy puszczańskie i rozległe pola – mało jest w Polsce regionów tak niezwykłe zróżnicowanych przyrodniczo i krajobrazowo. Bogactwo przyrody, choć od wieków czerpał z niego pełnymi garściami człowiek, wciąż jest zdumiewające. Dziś o zachowanie tego wspaniałego dziedzictwa doskonale się zatroszczono – aż 62% powierzchni województwa świętokrzyskiego to obszary objęte różnymi formami ochrony przyrody, najwięcej w całym kraju! Jedną z przyczyn tego zróżnicowania i bogactwa jest skomplikowana budowa geologiczna regionu. To także za jej sprawą przez długie wieki od prastarych kopalń krzemienia piasistego aż po współczesne kamieniołomy – Góry Świętokrzyskie i ich okolice miały ogromne znaczenie gospodarcze.

Przemierzając region w poszukiwaniu najbardziej niezwykłych, najciekawszych czy najrzadszych osobliwości natury, musimy zwrócić uwagę zarówno na świat ożywiony, jak i na obiekty przyrody nieożywionej. Z tych ostatnich najbardziej znanymi są gołoborza, czyli jeden z symboli Gór Świętokrzyskich. Prócz nich występują w regionie również krasowe jaskinie i to nie tylko powstałe w skałach wapiennych w okolicach Kielc i Chęcin, ale i w gipsie – na Ponidziu. Zarówno wapień, jak i gipsy zobaczyć można także na powierzchni jako naturalne skałki oraz w niezliczonych kamieniołomach. To w nich przede wszystkim geolodzy poszukują śladów burzliwej przeszłości kształtowania się Gór Świętokrzyskich – najstarszych w kraju. Poza odsłonięciami interesujących i nieraz niezwykle uformowanych warstw skalnych odkrywane są tu również skamieniałe pradawne organizmy: od miniaturowych graptolitów po tropy ogromnych dinozaurów. A do tego dochodzi jeszcze ogromna ilość znajdujących tu minerałów, cennych kruszców, dekoracyjnych kamieni i wielu innych bogactw. Szata roślinna i świat zwierząt także kryją wiele niespodzianek. Leśne ostępy prastarej Puszczy Jodłowej, porastającej najwyższe pasma Gór

Świętokrzyskich, poprzez rozległe lasy Puszczy Świętokrzyskiej, kompleksy Lasów Łżeckich oraz Koneckich, po mniej rozległe, lecz i tak interesujące bory i lasy na południe od pasm Świętokrzyskich – lasy stanowią ponad 27% powierzchni województwa i są domem dla wielkiej liczby zwierząt. To pośród lasów znajdziemy tajemnicze mokradła i torfowiska oraz fragmenty starych, wspaniałych drzewostanów przypominających pierwotne, naturalne puszcze. Ale i poza lasami przyroda zadziwia: skaliste wzgórza porastają murawy naskalne, a ciepłe, nasłonecznione ich zbocza sprzyjają roślinności ciepłolubnej. Pośród licznych ciekawych gatunków roślin w wielu miejscach trafimy na takie ich zbiorowiska, które występują na odległych, dzikich stepach południowo-wschodniej Europy, a także na unikatowe słonorośla.

Aby zachować dla przyszłych pokoleń to wspaniałe bogactwo przyrody regionu, podjęto liczne działania ochronne. Już w latach międzywojennych powstały załążki Świętokrzyskiego Parku Narodowego, który ostatecznie w 1950 r. objął ochroną najwyższe pasmo gór – Łysogóry i ich okolice. Park z czasem powiększono, by ochronić także fragmenty sąsiednich pasm. Inne części Gór Świętokrzyskich znalazły się granicach pięciu parków krajobrazowych: na południe od Łysogór powstał Cisowsko-Orłowski Park Krajobrazowy, a drugie co do wysokości pasmo gór objął Jeleniowski Park Krajobrazowy. Od strony północnej znajdziemy parki krajobrazowe Suchedniowsko-Obłęgorski oraz Sieradowicki, zaś w okolicach Kielc – Chęciński-Kielecki. Kolejne parki krajobrazowe powstały na Ponidziu. Tu znajdują się Szaniecki Park Krajobrazowy – po wschodniej stronie tego regionu – oraz leżący na zachodzie Kozubowski. Centralną część doliny Nidy zajmuje zaś Nadnidziański Park Krajobrazowy. Na terenie województwa znajdują się również aż 72 rezerваты przyrody! Do najciekawszych, ale i najcenniejszych pod względem przyrodniczym zalicza się liczne rezerваты przyrody nieożywionej w Kielcach i okolicach. Obejmują

one przede wszystkim dawne kopalnie i kamieniołomy z odsłonięciami ciekawych geologicznie formacji skalnych. Niezwykle cenne są również rezerваты roślinności stepowej i słonoroślowej na Ponidziu. Ogromne znaczenie mają też tereny podmokłe i wodne, objęte ochroną rezerwatową, m.in. trzy największe rezerваты województwa: Wisła pod Zawichostem, Górna Krasna oraz torfowisko Białe Ługi. Uzupelnieniem sieci terenów chronionych są pomniki przyrody – należą do nich interesujące formacje skalne oraz drzewa – ze sławnym dębem „Bartkiem” koło Zagnańska na czele.

Przemierzając województwo świętokrzyskie w poszukiwaniu tych niezwykłości, pamiętajmy o przestrzeganiu zasad obowiązujących w parkach

narodowych i krajobrazowych, rezerwatów i na innych obszarach chronionych czy przy pomnikach przyrody. Wszędzie dbajmy o to, by pozostawić po sobie odwiedzane miejsca w takim stanie, w jakim chcielibyśmy je zastać: wszelkie śmieci zabieramy ze sobą, nie niszczymy roślinności oraz elementów przyrody nieożywionej. Żyjące tu zwierzęta pozostawiamy w spokoju – co najwyżej utrwalając je na fotografiach. Na terenach rezerwatów i parku narodowego poruszamy się wyłącznie po udostępnionych dla ruchu turystycznego ścieżkach i drogach. Pamięając o tych ważnych zasadach, możemy wyruszyć na opisane w przewodniku trasy, by samodzielnie odkrywać bogactwo przyrody świętokrzyskiej!

 Gołoborze na Łysej Górze, fot. K. Bzowski

1

Kieleckie osobliwości geologiczne

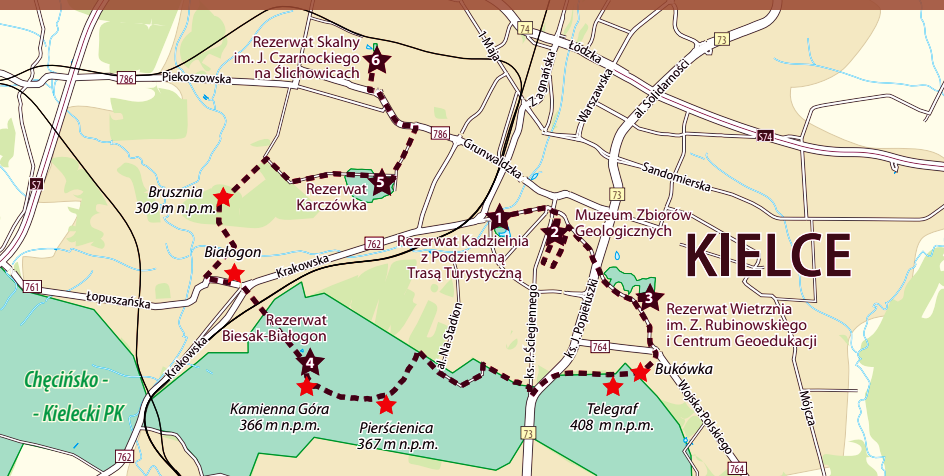
9–10 h

26 km

Rezerwat Kadzielnia – Muzeum Geologiczne (1,4 km) – Rezerwat Wietrznia (3,1 km) – Centrum Geoedukacji (4,3 km) – Bukówka (7 km) – Telegraf (8,3 km) – Aleja na Stadion (12,8 km) – Pierścienica (14,5 km) – Rezerwat Biesak-Białogon (16,7 km) – Białogon (18,1 km) – Brusznia (20 km) – Rezerwat Karczówka (22 km) – Rezerwat Skalny im. J. Czarnockiego na Ślichowicach (26 km)

Wycieczka pozwala odkryć osobliwości przyrodnicze blisko centrum Kielc. Możemy pokonać całą trasę pieszo w jeden lub dwa dni. Pierwszego dnia proponujemy wędrowkę od Rezerwatu Kadzielnia do podnóży góry Telegraf, a drugiego – z parkingu przy alei Na Stadion do rezerwatu skalnego im. J. Czarnockiego. Do większości obiektów można też dojechać samochodem, a potem do pozostałych kilku przejść pieszo niewielkie już odległości. W okolicy wszystkich opisanych miejsc da się również dotrzeć autobusami komunikacji miejskiej. Dobłą alternatywę dla transportu samochodowego stanowi przejażdżka rowerowa.

Rezerwat Kadzielnia, fot. K. Bzowski

★ Rezerwat Kadzielnia z Podziemną Trasą Turystyczną

✦ N50.86276, E020.61724

Teren rezerwatu obejmuje dawne wyrobisko wapieni. Ponad nim wznoszą się skalne urwiska, m.in. efektowna Skalka Geologów przepruta licznymi naturalnymi otworami skalnymi będącymi świadectwem procesów krasowych. Spośród licznych jaskiń (jest ich tu aż 26 – najwięcej w regionie świętokrzyskim) trzy zostały połączone i tak powstała udostępniona do zwiedzania podziemna trasa turystyczna.

W rezerwacie Kadzielnia chroni się przede wszystkim skały wapienne z okresu górnego dewonu z licznymi skamieniałościami koralowców, trylobitów, łodzikowatych i innych. Wapienie przecięte są żyłami kalcytu i obfitują w formy krasowe. Cenna jest również roślinność naskalna rezerwatu.

Kadzielnia

Kadzielnia oddalona jest zaledwie o niecały kilometr od najcenniejszych zabytków śródmieścia Kielc – ze wzgórza obok Skalki Geologów widać nawet wieże wczesnobarokowego pałacu biskupów krakowskich (obecnie siedziba

Muzeum Narodowego) oraz barokowej katedry. Warto też odwiedzić budynek dawnego więzienia, w którym mieści się dziś Ośrodek Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej.

★ Podziemna Trasa Turystyczna – Jaskinie na Kadzielni

✉ al. Legionów, 25-202 Kielce
tel.: 695 213 381
jaskiniakadzielnia.pl

🕒 czynna: wt.–nd. (zwiedzanie w grupach z przewodnikiem, konieczna rezerwacja pn.–sb. 9.00–17.00 z co najmniej jednodniowym wyprzedzeniem); wstęp płatny. Parking od strony ulicy Krakowskiej. Obok rezerwatu przy ulicy Krakowskiej jest przystanek „Krakowska Kadzielnia” (autobusy nr 4, 6, 19, 27, 29).

★ Muzeum Zbiorów Geologicznych

✦ N50.86115, E20.62894

Z Kadzielni spacerowym szlakiem zielonym można dojść do ulicy Zgoda. Tam mieści się placówka muzealna, która ma w swoich zbiorach kilkanaście

 Muzeum Geologiczne, fot. K. Bzowski

tysięcy okazów skał, skamieniałości i minerałów. Wiele z nich prezentowanych jest na stałej wystawie obrazującej 600 milionów lat historii geologicznej Gór Świętokrzyskich. Obok budynku można obejrzeć plenerową wystawę skał i minerałów z regionu oraz... stadko dolnojurajskich dinozaurów, a także płyty piaskowców z ich tropami!

★ Muzeum Geologiczne – Oddział Świętokrzyski Państwowego Instytutu Geologicznego

 ul. Zgoda 21, 25-953 Kielce
tel.: 41 361 25 37
kielce.pgi.gov.pl

 czynne: pn.–pt. 8.00–16.00, wstęp bezpłatny.

Dojazd z Kadzielni ulicami: Krakowską, Wojska Polskiego, Zgoda. Najbliższy przystanek autobusowy: ulica Wojska Polskiego Poliklinika (autobusy nr 3, 33, 113).

★ 3 Rezerwat Wietrznia im. Z. Rubinowskiego i Centrum Geoedukacji

 N50.85243, E20.64951

Od ulicy Zgoda szlak zielony prowadzi dalej do Wietrzni. Jest to rezerwat przyrody nieożywionej o charakterze zbliżonym do Kadzielni, jednak znacznie rozleglejszy – zajmuje powierzchnię ponad 17 ha. Podobnie jak w Kadzielni, tu również eksploatowano skały wapienne oraz dolomitowe z okresu górnego dewonu. Można tu zobaczyć ciekawe odsłonięcia geologiczne z mineralizacjami żyłowymi, krasem podziemnym i powierzchniowym oraz licznymi skamieniałościami. Pośród skalnych urwisk poprowadzono dróżki spacerowe i ustawiono tablice informacyjne.

Tuż obok wyrobisk powstał nowoczesny budynek Centrum Geoedukacji. Mieści się tu oryginalna ekspozycja, którą trzeba zobaczyć, by zrozumieć fenomen odległej przeszłości geologicznej Gór

Świętokrzyskich, których dzieje sięgają 600 milionów lat. Częścią ekspozycji jest wizyta w kapsule 5D. Dzięki niej można odbyć wirtualną podróż do wnętrza Ziemi.

★ Geopark Kielce – Centrum Geoedukacji

 ul. Daleszycka 21, 25-202 Kielce
centrum-geoedukacji.pl

 czynne: 15 IV–14 X wt.–pt. 10.00–17.00, sb.–nd. 12.00–18.00; 15 X–14 IV wt.–pt. 10.00–16.00, sb.–nd. 11.00–16.00 (zwiedzanie o pełnej godzinie, konieczna wcześniejsza rezerwacja pn.–pt. 10.00–15.00, tel.: 41 367 68 00). Parking przed budynkiem.

Dojazd z ulicy Zgoda, ulicami: Wojska Polskiego i Daleszycką. Najbliższy przystanek autobusowy: ulica Wojska Polskiego „Wietrznia” (autobus nr 3), więcej autobusów zatrzymuje się na przystanku przy skrzyżowaniu ulic Wojska Polskiego z Tarnowską.

 Ekspozycja w Centrum Geoedukacji, fot. K. Bzowski

★ 4 Rezerwat Biesak-Białogon

 N50.84455, E20.57321

Odcinek trasy z Wietrzni do kolejnego rezerwatu jest bardzo długi – można zatem skorzystać z komunikacji miejskiej (konieczna jest przesiadka w centrum).

Pieszą wędrówkę z Wietrzni możemy kontynuować zielonym szlakiem do pętli autobusowej Bukówka, następnie żółtym szlakiem spacerowym u stóp góry Telegraf, a dalej przez górę Pieścieniec. Stąd schodzi się do ukrytego pośród lasów u stóp północnych zboczy Kamiennej Góry (366 m n.p.m.) jeziora powstałego w niewielkim wyrobisku. Jest to dla geologów miejsce niezwykle interesujące – w ramach rezerwatu Biesak-Białogon o powierzchni 13 hektarów ochronie podlegają tu wychodnie skał ordowickich (piaskowce z wkładkami iłów i mułowców) i z okresu dolnego kambru (mułowce i szare piaskowce kwarcytowe). W osadach z ordowiku pozostały szczątki ówczesnej fauny oraz wkładki skał pochodzenia wulkanicznego.

Od parkingu przy alei Na Stadion prowadzi żółty szlak spacerowy. Możliwy jest także dojazd rowerem (niebieski lub czarny szlak rowerowy). Do pobliskiej pętli autobusowej al. Na Stadion dojeżdżają autobusy miejskie nr 4, 103 i 107.

★ 5 Rezerwat Karczówka

 N50.86833, E20.58722

Ambitni piechurzy mogą z rezerwatu Biesak-Białogon udać się przez las (bez szlaku) do ulicy Na Ługach i dzielnicy Białogon, by stąd czerwonym szlakiem pieszym przez wzgórze Brusznia dojść do Karczówki. Oczywiście można tam udać się także samochodem lub podjechać autobusem z przesiadką w centrum.

Rezerwat Karczówka znajdujący się na zachód od centrum Kielc obejmuje większą część wzgórza Karczówka (335 m n.p.m.) zbudowanego z wapieni środkowo- i górnodewońskich. W ich spękaninach występują żyły galeny (rudy ołowiu), a także kalcyty i baryty. Wędrując przez teren rezerwatu czerwonym szlakiem, przekracza się dawne chodniki górnicze, tzw. szpary, czyli wydłużone, wykute w skale zagłębienia, z których w XVI–XVIII w. pozyskiwano rudy ołowiu. W rezerwacie ochronie

Rezerwat na Ślichowicach, fot. K. Bzowski

podlega również fragment ponad 180-letniego drzewostanu sosnowego okalającego wznoszący się na szczycie klasztor pobernardyński (obecnie księży pallotyńów). To cenny zabytek sztuki późnego renesansu i baroku; wraz z kościołem św. Karola Boromeusza ufundowany został w latach 1624–1631.

Od parkingu przed bramą klasztoru na końcu ulicy Karczówkowskiej przez teren rezerwatu prowadzi czerwony szlak pieszy. Najdogodniejsze dojście z przystanku autobusowego wiedzie ulicą Karczówkowską – od przystanku „Jagiellońska/Karczówkowska” (autobusy nr 8 i 28).

6 Rezerwat Skalny im. J. Czarnockiego na Ślichowicach

☎ N50.88666, E20.58777

Ostatni etap wędrowki wiedzie żółtym szlakiem spacerowym od podnóży Karczówki do osiedla

Ślichowice. Dystans ten najlepiej jednak pokonać samochodem lub autobusem miejskim. Tam, zaraz w bezpośrednim sąsiedztwie bloków mieszkaniowych Ślichowic, niespodziewanie otwiera się w ziemi głęboka odkrywka. To obecnie rezerwat skalny będący dawniej kamieniołomem wapienia. Eksploatacja skał odsłoniła tu podręcznikowe przykłady form tektonicznych takich jak fałdy obalony i leżący, wyraźnie uformowane w wapieniach z dewonu górnego. Są one świadectwem ruchów górotwórczych orogenezy hercyńskiej, podczas których wypiętrzone zostały Góry Świętokrzyskie. Wyrobisko podzielone jest wąską listwą skalną na dwie części. Można tam obserwować także wapienie bitumiczne.

Dojście żółtym szlakiem spacerowym wzdłuż ulicy Kazimierza Wielkiego lub bez szlaku od pętli autobusowej os. Ślichowice wzdłuż ulicy Triasowej (liczne autobusy z przystanków Żelazna PKP lub Czarnowska PKS; z okolic Karczówki – autobusy nr 8 i 108 z ulicy Jagiellońskiej).

Przez podziemny Raj do Piekła

Chęciny, ul. Armii Krajowej – Rezerwat Góra Zelejowa (2 km) – Czerwona Góra (4 km) – Kamieniołom Zygmunówka (5,6 km) – Jaskinia Raj (7,4 km) – Szewce-Zawada (7,9 km) – Kamieniołom Szewce (9,4 km) – Rezerwat Góra Żakowa (13,2 km) – Jaskinia Piekło (14 km) – Kamieniołom Stokówka (15,5 km) – Chęciny, ul. Armii Krajowej (21 km) – Rezerwat Góra Rzepka (22,5 km) – Góra Zamkowa (23,6 km) – Chęciny, ul. Armii Krajowej (25 km)

Okolice niewielkich Chęcin słyną z wielu osobliwości przyrody ożywionej i nieożywionej. Dzięki nim – oraz dzięki wielu cennym zabytkom – to jedna z najciekawszych części regionu świętokrzyskiego. Skomplikowana budowa geologiczna zapewniła obfitość cennych kruszców i skał, znakomicie nadających się na materiał budowlany. Dzięki temu Chęciny przed wiekami czerpały pełnymi garściami z tych bogactw jako jeden z najważniejszych ośrodków miejskich regionu. Trasa wycieczki wiedzie od samych Chęcin poprzez liczne interesujące miejsca, m.in. sławną jaskinię Raj i znacznie mniej znaną grotę zwaną Piekło.

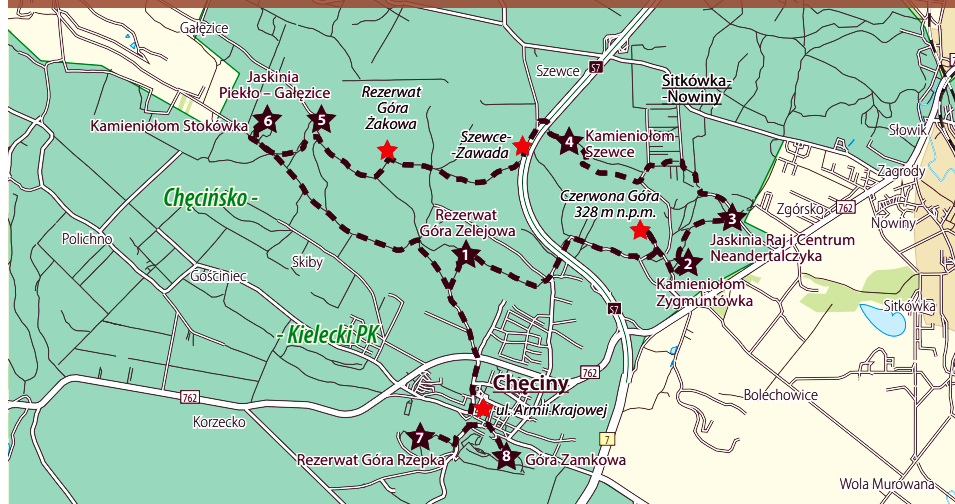
2

7–8 h

25 km

Zamek w Chęcinach, fot. arch. UMWS w Kielcach

★ Rezerwat Góra Zelejowa

✚ N50.81904, E20.45671

Szerokie obniżenie, w którym leżą Chęciny, zwane Doliną Chęcińską, ograniczają od północy niewysokie wzgórza Pasma Zelejowskiego. Jego najwyższym wzniesieniem jest Góra Zelejowa (372 m n.p.m.). Czerwony szlak pieszy z Chęcin osiąga jej grzbiet tuż ponad nieużywanym wyrobiskiem wapienia zwanego różanką zelejowską, będącą jednym z tzw. marmurów chęcińskich – wapieni wydobywanych w okolicach miasta. Z różanki zelejowskiej wykonano wiele elementów dekoracyjnych świątokrzyżskich kościołów. Wykorzystywana była także w miejscach kultu zlokalizowanych nieco dalej, m.in. w Katedrze Wawelskiej. Na Górze Zelejowej znajdują się kilka mniejszych tzw. szpar, czyli szczelinowych wyrobisk, przecinających grzbiet z północy na południe.

Góra Zelejowa jest interesująca nie tylko ze względów geologicznych. Na skrasowiakach skałach jej grani – najdłuższej skalnej grani Gór Świątokrzyżskich – rośnie wiele chronionych gatunków roślin ciepłolubnych i naskalnych, które można podziwiać, wędrując jej krawędzią wzdłuż szlaku czerwonego.

Samochód najlepiej pozostawić na parkingu obok hali sportowej w Chęcinach przy ulicy Armii Krajowej i stąd dojść do rezerwatu czerwonym szlakiem pieszym.

Marmury chęcińskie

Okolice Chęcin są miejscem występowania wielu odmian wapieni, charakteryzujących się wielobarwnością i ciekawym rysunkiem. Doskonale nadają się one do polerowania i obróbki rzeźbiarskiej, dlatego były chętnie wydobywane od późnego średniowiecza. Zawdzięczają swoją nazwę podobieństwu do prawdziwych marmurów, jednak te ostatnie są skałami metamorficznymi, zaś marmury chęcińskie powstały w wyniku odmiennych procesów. Najbardziej znana i najpiękniejsza ich odmiana to różanka zelejowska z białymi lub różowymi kryształami kalcytu, otoczonymi ciemniejszym, wiśniowym hematytem tworzącym charakterystyczne różyczki.

Marmur chęciński, fot. K. Bzowski

★ Kamieniołom Zygmuntówka

✚ N50.81842, E20.49623

Z Góry Zelejowej czerwony szlak pieszy wiedzie przez miejscowości Zelejowa i Czerwona Góra między wzniesienia Bolechowickiego Grzbietu. Tam, na południowym zboczu Czerwonej Góry

Kamieniołom Zygmuntówka, fot. K. Bzowski

(328 m n.p.m.), nieco w bok od szlaku znajduje się duże wyrobisko kolejnego z marmurów chęcińskich, tzw. zygmuntówki. To rodzaj zlepieńca, utworzonego z okruchów różnobarwnych wapieni dewońskich. Zygmuntówka zawdzięcza swoją nazwę najslawniejszej budowli wykonanej z tej skały – kolumnie króla Zygmunta III Wazy, ustawionej na Placu Zamkowym w Warszawie w 1643 r.

Kamieniołom Zygmuntówka znajduje się w lesie na wschód od czerwonego szlaku pieszego; dochodzi do niego znakowany szlak spacerowy, oddzielający się od czerwonego. Jadąc samochodem, trzeba z głównej szosy z Chęcin do Kielc skręcić w lewo do Czerwonej Góry. Auto można zostawić na początku drogi leśnej do kamieniołomu (odbija ona w prawo na ostrym zakręcie szosy w lesie).

★ Jaskinia Raj i Centrum Neandertalczyka

✚ N50.82319, E20.50346

Szlak czerwony omija od zachodu szczyt Czerwonej Góry i przez las wiedzie do parkingu przed Jaskinią Raj. Została ona odkryta w 1963 r. podczas eksploatacji kamienia na północnym zboczu góry Malik. Grota zawdzięcza swoją nazwę niezwykle bogactwu szaty naciekowej z licznymi stalaktytami, stalagmitami i stalagnatami (kolumnami naciekowymi). Jaskinię wraz z otaczającym ją lasem objęto ochroną rezerwatową. Zwiedzając jaskinię, można dostrzec reliktywne okazy pajaków, pod ziemią bytują również nietoperze. Obok jaskini warto odwiedzić Centrum Neandertalczyka z naturalnych rozmiarów repliką mamuta. Można się tam dowiedzieć co nieco o życiu codziennym i polowaniach łowców mamutów.

★ Jaskinia Raj i Centrum Neandertalczyka

ul. Dobrzączka, 26-060 Chęciny
tel.: 41 346 55 18 (pn.–pt. 9.00–17.00)
jaskiniaraj.pl

Jaskinia Raj, fot. K. Bzowski

czynna: wt.–nd. I–IV i XI 10.00–17.00; V–VI 9.00–19.00; VII–VIII 9.00–18.00; IX–X 9.00–17.00; wstęp płatny, tylko w grupach z przewodnikiem, wyłącznie z rezerwacją minimum 4 dni wcześniej.

Dojazd do jaskini z szosy nr 762 z Chęciny do Kielc jest dobrze oznakowany, przed jaskinią i Centrum znajduje się duży parking.

★ Kamieniołom Szewce

N50.82886, E20.47715

Przechodząc przez teren Jaskini Raj, czerwonym szlakiem wydostajemy się na skraj lasu obok zabudowań miejscowości Szewce-Zawada. Idąc bez szlaku ulicą Leśną (prosto na zachód), a następnie ulicą Rajską na północ, trafić można na znaki niebieskiego szlaku pieszego. Skręca on w lewo uliczką między domy i wiedzie dalej skrajem lasu u stóp wzgórza Okrąglica na zachód. W pewnym momencie mijamy oznakowane dojście do pobliskiego (nieczynnego) kamieniołomu Szewce. Eksploatowany tu był piękny kolorystycznie piaskowo-różowy wapien dewoński.

Samochodem w okolicy kamieniołomu dotrzeć można od szosy Chęciny – Kielce przez Zgórsko, kierując się następnie do miejscowości Szewce-Zawada. Tam trzeba ulicą Marmurową dojechać do skraju lasu i tu zostawić samochód. Dojście do kamieniołomu leśną drogą (ok. 1 km) jest dobrze oznakowane.

★ Jaskinia Piekło – Gałęzice

N50.83102, E20.43260

Dalszy odcinek szlaku niebieskiego od kamieniołomu Szewce przechodzi pod szosą S7, a następnie przez lasy Dolinę Zelejewską na Żakową Górę (352 m n.p.m.). W sąsiedztwie rozciąga się geologiczno-leśny rezerwat przyrody Góra Żakowa ze śladami górniczej eksploatacji rud ołowiu i wieloma chronionymi gatunkami roślin. Sama jaskinia Piekło znajduje się pod niewielką skałą, na której stoi wyrzeźbiona w drewnie diabelska rodzina. Jaskinia mierzy 57 m długości i można ją zwiedzić indywidualnie, konieczne jest jednak posiadanie ze sobą latarki. W podziemnych korytarzach żyją nietoperze i pająki.

Jaskinia Piekło, fot. K. Bzowski

Kamieniołom Stokówka, fot. K. Bzowski

Dojazd z Chęciny w okolicy jaskini jest dość skomplikowany – trzeba jechać przez Piekoszów i stąd do Rykoszyna, by tam skręcić w drogę do Gałęzic. Około 500 m na północ od jaskini kończy się asfaltowa droga z Rykoszyna do Gałęzic – tam można zostawić samochód i do jaskini dojść pieszo bez szlaku.

★ Kamieniołom Stokówka

N50.83255, E20.42426

Od jaskini Piekło można wędrować dalej niebieskim szlakiem wokół Żakowej Góry albo bez szlaku udać się w kierunku kolejnego interesującego kamieniołomu. W tym celu trzeba od jaskini zejść schodkami do drogi leśnej w dole i tam kierować się w lewo. Schodząc na południową stronę Góry Żakowej, na kolejnych rozwidleniach trzeba wybierać drogi kierujące na skos w prawo. W ten sposób dojdzie się do większej gruntowej drogi ze Skibów w kierunku Chareźowa. Po 200 m odchodzi w prawo (tuż przed skrajem lasu) dróżka oznaczona drogowszkazem, która zaprowadzi nas do celu. Kamieniołom Stokówka to malownicza szczytka, z której wydobywano kalcyt. Jej szerokość dochodzi maksymalnie do 15 m, a gładkie wapienne ściany przyciągają wspinaczy – to naj-

popularniejsze miejsce wspinaczkowe w okolicy Chęciny.

Samochodem można przez Chęciny i Skiby dojechać leśnymi drogami w bezpośrednie sąsiedztwo kamieniołomu – pojazd trzeba zostawić w lesie obok dróżki z drogowszkazem do kamieniołomu, około 250 m od celu. Droga gruntowa od końca asfaltu w Skibach jest bardzo nierówna, nie wskazana dla nisko zawieszonych samochodów.

★ Rezerwat Góra Rzepka

N50.79690, E20.44909

W drodze powrotnej od kamieniołomu Stokówka należy udać się znów dużą drogą leśną w okolice Góry Żakowej (nie trzeba wracać aż do jaskini Piekło). Tu u południowych podnóży grzbietu Żakowej dołączy do drogi szlak niebieski. Idąc nim, można przejść do przełęczy między górami Żakową a Zelejewą, następnie przez pola z pięknym widokiem na zamek w Chęcinach wrócić do miasteczka. Od jego południowej strony wznoszą się dwa kolejne ciekawe przyrodniczo wzgórza, do których można dojść pieszo lub podjechać samochodem. Po prawej – czyli po południowo-zachodniej stronie Chęciny – wyrasta Góra Rzepka (357 m n.p.m.),

Europejskie Centrum Edukacji Geologicznej, fot. arch. UMWS w Kielcach

objęta rezerwatem o tej samej nazwie. Można tu zobaczyć wiele ciekawych roślin rosnących pośród lasu, ślady prac górniczych, a także ciekawe przekroje geologiczne w nieczynnym kamieniołomie Korzecko na południowym zboczu góry. Przed kilku laty powstał tam kompleks Europejskiego Centrum Edukacji Geologicznej Uniwersytetu Warszawskiego o interesującej nowoczesnej architekturze, pięknie komponującej się z krajobrazem okolic. Przez rezerwat prowadzi szlak spacerowy od ulicy Jędrzejowskiej w Chęcinach.

Samochód można zostawić na parkingu obok Centrum Edukacji Geologicznej. Aby tam dotrzeć, trzeba skręcić w brukowaną drogę do Centrum z ulicy Jędrzejowskiej naprzeciwko parkingu po południowej stronie Góry Zamkowej.

★ Góra Zamkowa

✚ N50.79804, E20.45853

Zwieńczona ruinami średniowiecznego zamku królewskiego Góra Zamkowa jest tłumnie odwiedzana przez turystów, zdążających do murów tej sławnej warowni. Nielu odwiedających zamek wie jed-

nak, że interesująca jest także sama góra – w pobliżu żółtego szlaku pieszego ponad parkingiem znajduje się tzw. kamieniołom zachodni. Można tu zobaczyć sztucznie odsłonięty profil stromo nachylonych wapieni dewońskich.

Kamieniołom znajduje się 100 m od parkingu przy ulicy Jędrzejowskiej, od którego zaczyna się dróżka do ruin zamku prowadząca południowym zboczem Góry Zamkowej.

Zabytki Chęcin

Poza ruinami zamku z przełomu XIII i XIV w. w Chęcinach jest kilka innych wartych uwagi zabytków. U stóp północnego zbocza Góry Zamkowej, ponad malowniczym, spadzistym rynkiem, wznosi się główna świątynia Chęcin – gotycki kościół farny św. Bartłomieja. Blisko parkingu przy Centrum Kultury i Sportu można obejrzeć zespół klasztorny franciszkanów fundacji króla Kazimierza Wielkiego z 1368 r. Godna uwagi jest jeszcze późnorennesansowa synagoga z 1638 r. znajdująca się przy ulicy Długiej.

Szlakiem cennych kruszców, marmurów i śladów pradawnych zwierząt

3

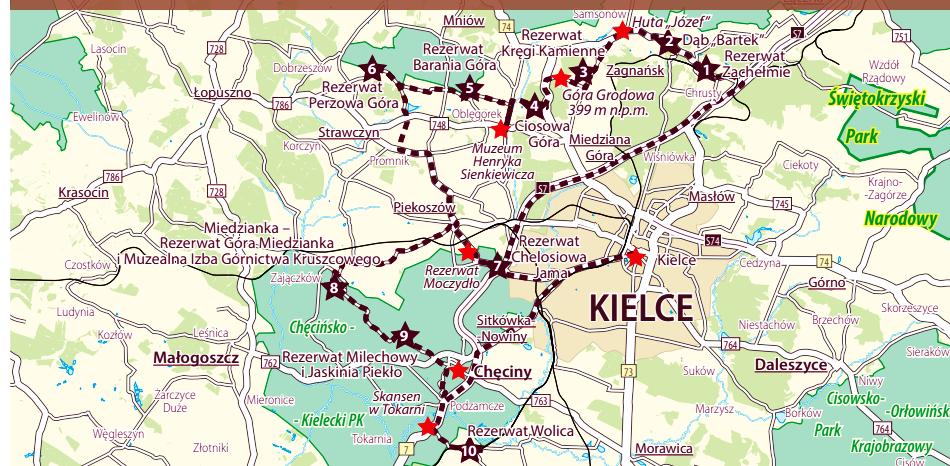

2–3 dni

147 km

Kielce – Rezerwat Zachełmie (20 km) – Zagnańsk, dąb „Bartek” (23 km) – Samsonów (26 km) – Rezerwat Kręgi Kamienne (30 km) – Ciosowa Góra (37 km) – Rezerwat Barania Góra (42 km) – Rezerwat Perzowa Góra (49 km) – Rezerwat Chelosiowa Jama (67 km) – Rezerwat Moczydło (69 km) – Rezerwat Góra Miedzianka (82 km) – Rezerwat Milechowy (89 km) – Rezerwat Wolica (123 km) – Chęciny (134 km) – Kielce (147 km)

Trasa samochodowej wycieczki zaprowadzi nas w okolice Kielc. Na północ od miasta rozciągają się pasma wzgórz piaskowcowych, pośród których też nie ma atrakcji i osobiowości geologicznych. Z kolei wokół Chęcin kryje się wiele wyrobisk dawnych kamieniołomów, nieczynnych kopalń, a także skalistych wzgórz wapiennych z ciekawą roślinnością oraz zjawiskami krasowymi. Na pokonanie całej trasy najlepiej przeznaczyć dwa lub trzy dni.

☞ Dąb „Bartek”, fot. K. Bzowski

★ Rezerwat Zachełmie

☛ N50.96929, E20.68984

Gdy z drogi S7 skręci się w kierunku Zagnańska, po chwili mijają się po prawej Górze Chełmowa (399 m n.p.m.). Stojący na niej kościół w Zachełmiu zbudowany został z czerwonego piaskowca triasowego. Grzbiet góry za świątynią, rozcięty wyrobiskiem nieczynnego kamieniołomu w Zachełmiu, to teren rezerwatu. W ścianach wyrobiska widać miejsca kontaktu środkowodewońskich dolomitów ze zlepieńcami i piaskowcami perm-

☞ Tropy tetrapoda w rezerwacie Zachełmie, fot. K. Bzowski

sko-triasowymi. Jednak najcenniejsze są odkryte niedawno tropy tetrapoda, zwierzęcia będącego ogniwem przejściowym między rybami a czworonożnymi zwierzętami lądowymi, pochodzące sprzed blisko 400 milionów lat. Szeroka płyta, na której skamieniałe ślady są najlepiej widoczne, znajduje się w północnej ścianie kamieniołomu w jego wewnętrznej części.

Dojazd do rezerwatu Zachełmie od drogi wojewódzkiej nr 750 jest oznakowany, samochód można zostawić na parkingu przed kościołem. Stąd asfaltową drogką można w parę minut dojść do rezerwatu.

★ Dąb „Bartek”

☛ N50.98729, E20.65008

Przejeżdżając przez Zagnańsk, możemy trafić pod majestatyczne konary dębu „Bartek”. Mimo że ten pomnik przyrody nie jest najstarszym drzewem w kraju, zdecydowanie cieszy się największą sławą. W 1934 r. uznano go nawet za „najokazalsze drzewo w Polsce”. Wiek imponującego dębu sz-

☞ Ruiny huty „Józef” w Samsonowie, fot. K. Bzowski

półkowego szacowany był dawniej nawet na 1200 lat, ale zapewne ma on nie więcej niż 700–1000 lat. Obwód pnia przy ziemi to aż 13,4 m, a wysokość – 28 m.

„Bartek” rośnie przy drodze nr 750, nieco ponad kilometr na zachód od centrum Zagnańska. Naprzeciwko drzewa jest duży parking.

Huta „Józef” w Samsonowie

W centrum Samsonowa wznoszą się ruiny tajemniczo wyglądającej budowli z cylindryczną, masywną „basztą” i przylegającą do niej wieżą. To jednak pozostałości nie zamku czy pałacu, lecz dużej huty żelaza z wielkim piecem, działającej tu w latach 1817–1866. Założony przez Stanisława Staszica zakład był jednym z najważniejszych w Zagłębiu Staropolskim.

★ Rezerwat Kręgi Kamienne

☛ N50.96789, E20.57731

Z Zagnańska udajemy się przez Samsonów do Tumlina-Węgli. Tu na grzbiecie pasma Wzgórz Tumlińskich stoi kościół zbudowany w końcu XVI w. z piaskowca tumlińskiego, wyróżniającego się czerwoną barwą. Niedaleko, na zboczu Góry Grodowej (399 m n.p.m.), znajduje się kamieniołom, w którym piaskowce te są wciąż wydobywane. Część góry jest objęta ochroną w ramach rezerwatu Kamienne Kręgi. Jego nazwa odwołuje się do kamiennych kręgów z VIII–IX w. będących słowiańskim miejscem kultu istniejącym tu we wczesnym średniowieczu. Na grzbiecie, którym przechodzi czerwony szlak pieszy, wznosi się kamienna kaplica z 1850 r., a tuż poniżej zobaczyć można odsłonięte w niewielkim wyrobisku dolnotriasowe piaskowce tumlińskie.

Samochód można zostawić na skraju lasu na końcu wiejskiej drożki, odbijającej do zsoy Samsonów – Miedziana Góra naprzeciwko szkoły w Tumlinie-Węglach lub na parkingu obok kościoła i cmentarza w tej miejscowości. Do rezerwatu wieszcie stąd czerwony szlak pieszy.

★ Ciosowa Góra

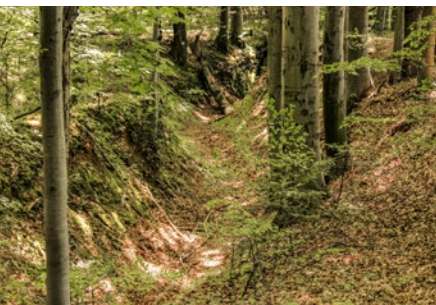
☛ N50.94903, E20.53517

Następnym przystankiem na trasie jest kolejne ze Wzgórz Tumlińskich, Ciosowa Góra (365 m n.p.m.), wznosząca się nad wsią Ciosowa. Z Tumlina-Węgli należy przez Tumlin-Podgrodzie dojechać do drogi nr 74 i skierować się w stronę Kielc. Zaraz po przekroczeniu zalesionego pasma wzgórz z torem wysokościomierzem trzeba skręcić do Ciosowej. Tu ponad szosą na południowym zboczu Ciosowej Góry znajduje się w lesie stary kamieniołom. Eksploatacja kamienia odsłoniła czerwone piaskowce tumlińskie z okresu triasu. Można zaobserwować doskonale widoczne uwarstwienia, świadczące

20

o pochodzeniu tego kamienia – to pradawne, skamieniałe wydmy. Piaszkowcom można się dobrze przyjrzeć przy górnej krawędzi kamieniołomu – tuż nad przepaścią przechodzi czerwony szlak pieszy.

Droga nr 74 do Porzecza przez wieś Ciosowa prowadzi skrajem lasu. Około 250 m od zjazdu z głównej szosy można na szerokim poboczu zostawić samochód. Jest tu tablica informacyjna i w tym miejscu do góry w las prowadzi czerwony szlak pieszy, którym dojść można do kamieniołomu.

Wąwóz lessowy w rezerwacie Barania Góra, fot. K. Bzowski

★ Rezerwat Barania Góra

✚ N50.96188, E20.47534

Na zachód od Ciosowej Góry, za doliną Bobrzy, wyrastają wzgórza Pasma Obłęgorskiego Gór Świętokrzyskich. Pierwsze od wschodu to Barania Góra (426 m n.p.m.), wznosząca się ponad Obłęgorkiem. Na jej południowych zboczach rozciąga się leśny rezerwat Barania Góra. Najlepiej udać się do niego na spacer z centrum Obłęgorka czarnym szlakiem pieszym, który przechodzi przez ukryty w lesie cienisty wąwóz lessowy. Wokół wyrastają ogromne buki i jodły. W runie leśnym występują liczne rośliny chronione, m.in. wawrzynek wilczełyko, widlak wroniec czy bujnie rosnący bluszcz pospolity.

Auto trzeba zostawić na parkingu (w sezonie płatny) przy głównej drodze przez wieś i następnie udać się pieszo do rezerwatu czarnym szlakiem, który zaczyna się na początku długiej alei lipowej, wiodącej do pałacu i muzeum Henryka Sienkiewicza. Dojście szlakiem przez rezerwat aż na szczyt Baraniej Góry zajmuje 45 minut.

Muzeum Henryka Sienkiewicza

W malowniczym parku na wzgórzu ponad wsią stoi pałacyk o urozmaiconej bryle. Rezydencja ta była darem dla Henryka Sienkiewicza, ofiarowanym mu przez naród polski w 1900 r. z okazji 25-lecia pracy twórczej. Dziś mieści się tu muzeum poświęcone nobliście z kompletnym, oryginalnym wyposażeniem wnętrza, obejmującym wiele cennych przedmiotów i dzieł sztuki oraz pamiątek związanych z pisarzem (więcej informacji można znaleźć na stronie: mnki.pl).

Pałacyk Henryka Sienkiewicza w Obłęgorku, fot. K. Bzowski

Kapliczka św. Rozalii, fot. K. Bzowski

★ Rezerwat Perzowa Góra

✚ N50.96912, E20.38855

Zachodnią część Pasma Obłęgorskiego stanowią dwa zalesione wzniesienia, wyrastające między Kuźniakami a Huciskiem. Wyższe z nich to Perzowa Góra (395 m n.p.m.), na której rozciąga się rezerwat o tej samej nazwie. Przez jego teren przechodzi czerwony szlak. Szczyt góry znaczą odsłonięcia bloków czerwonego piaszkowca z okresu triasu, tworzące mur skalny o wysokości dochodzącej do 6 m. W tym miejscu znajduje się niewielka jaskinia, zamieniona w kaplicę św. Rozalii. Porastający wzgórze las wielogatunkowy z przewagą buczyny jest wiosną pełen kwiatów: rosną tu śnieżyczki przebiśnieg, konwalie majowe, kokorycz pełna, lilie złotogłów oraz łany czosnku niedźwiedziego.

Na Perzową Górę najlepiej wspiąć się ze wsi Hucisko. Na jej zachodnim krańcu można zostawić auto obok tablicy informacyjnej rezerwatu. Stąd do kaplicy św. Rozalii wiedzie oznakowana na zielono ścieżka spacerowa.

★ Rezerwat Chelosiowa Jama

✚ N50.85886, E20.50259

Opuszczając Kielce zszosą nr 761 w kierunku Piekoszowa, mijamy w Jaworzni Fabrycznej widocz-

21

ny z za zabudowań niski, pękaty ceglany komin. To ruiny wapiennika, w którym wypalano wapno z wapienia wydobywanego w położonym tuż obok kamieniołomie. Znajduje się tu rezerwat geologiczny Chelosiowa Jama, obejmujący dwa wyrobiska, ciekawe dzięki widocznemu w ich ścianach kontaktowi wapieni środkowego dewonu z osadami permskimi i triasowymi. W wapieniach powstały różnorodne formy krasowe – nigdzie indziej w Górach Świętokrzyskich kras nie jest tak dobrze rozwinięty. Znajduje się tu kilka jaskiń, m.in. nieudostępniany turystycznie system jaskiniowy Chelosiowa Jama – Jaskinia Jaworznicka. Długość jej korytarzy wynosi ponad 4 km: to najdłuższa jaskinia Polski poza Tatrami.

Niecałe 2 km na zachód za zabudowaniami głównej części Jaworzni widać zalesione wzgórze Moczydło (317 m n.p.m.), teren rezerwatu Moczydło. Zachowały się tu liczne tzw. szpary i szybiki, ślady prac górniczych z XVII–XIX w. Z występujących tu żył kalcytu pozyskiwano galenę (ruda ołowiu) i baryt. Zwiedzanie rezerwatu utrudnia bujna roślinność.

Rezerwat Chelosiowa Jama rozciąga się po północnej stronie drogi nr 761. Samochód można zostawić koło stacji benzynowej zaraz obok węzła z drogą S7, gdzie znajduje się tablica informacyjna o rezerwacie.

Dojście do rezerwatu Moczydło możliwe jest od niewielkiego parkingu obok szkoły w Jaworzni.

Rezerwat Chelosiowa Jama, fot. K. Bzowski

★ Miedzianka – Rezerwat Miedzianka i Muzealna Izba Górnictwa Kruszcowego

✚ N50.84709, E20.35877

Nazwa wsi i wznoszącej się nad nią góry, objętej ochroną rezerwatową, pochodzi od występującej tu rudy miedzi. Początki jej pozyskiwania sięgają średniowiecza, a na szeroką skalę górnictwo rozwinęło się w XVI w. Zbudowane z wapieni przetykanych żyłami kalcytowymi wzgórze kryło w swym wnętrzu także inne cenne kruszce, m.in. srebro oraz wiele minerałów. Prace górnicze, które zarzucono po II wojnie światowej, przepruły skały korytarzami o długości 4 kilometrów. Rezerwat Miedzianka powstał m.in. dla ochrony śladów dawnej działalności wydobywczej. Na skałkach, wieńczących grzbiety Miedzianki (354 m n.p.m.) występują liczne chronione gatunki roślin naskalnych i ciepłolubnych, m.in. zawiłe wielkokwiatowe. Odsłonięty szczyt góry jest punktem widokowym – wspaniale prezentuje się stąd ciąg wznieścień zwanych Górami Chęcińskimi z ruinami zamku w Chęcinach.

Po północno-wschodniej stronie grzbiety Miedzianki warto zwiedzić Muzealną Izbę Górnictwa Kruszcowego, mieszczącą się w budynku dawnej szkoły. Zgromadzono tu kolekcję minerałów pochodzących głównie z Gór Świętokrzyskich oraz wiele ciekawych skamieniałości. Przedstawiona została również historia górnictwa w regionie.

★ Muzealna Izba Górnictwa Kruszcowego

✚ Miedzianka 1, 26-060 Chęciny
tel.: 784 377 444

🕒 czynna: pn.–pt. 10.00–17.00, sb. do 16.00; wstęp płatny.

Na szczyt Góry Miedzianka prowadzi ze wsi Miedzianka żółty szlak pieszy, który następnie schodzi w stronę Zajączkowa. Samochód można pozostawić na parkingu przed muzeum (przy bocznej drodze z Miedzianki do Zajączkowa, po

północno-wschodniej stronie Góry Miedzianka) i stąd podejść wyraźną ścieżką na teren rezerwatu.

★ Rezerwat Milechowy i Jaskinia Piekło

✚ N50.83680, E20.30981

Rozległy rezerwat leśny Milechowy obejmuje ponad 130 hektarów lasów w zachodniej części pasma Grzębów Bolmińskich. W rezerwacie, u styku dwóch grzbiętów z wapienia górnurajskiego, między Górą Milechowską a Górą Brodową, powstał niewielki wąwóz z wychodniami skał wapiennych, rumowiskami i wieloma zjawiskami krasowymi, m.in. kilkoma grotami. Największa z nich z korytarzami o długości 17,5 m zwana jest Jaskinią Piekło. Wejście do niej znajduje się pod skałą i jest widoczne z dna wąwozu. Porastający wzgórza las mieszany obejmuje buczyny o charakterze naturalnym, lasy dębowo-grabowe i bory sosnowe. Na niewielkich fragmentach muraw naskalnych i wśród kserotermicznych zespołów zaroślowych rośnie tu wiele roślin chronionych.

Od strony Miedzianki w pobliżu rezerwatu trzeba jechać drogą z Zajączkowa w kierunku Bolmina. Samochód można zostawić we wsi Milechowy, skąd do rezerwatu można dojść znakowaną na zielono ścieżką dydaktyczną, prowadzącą do samego otworu Jaskini Piekło.

★ Rezerwat Wolica

✚ N50.75131, E20.48948

Z miejscowości Milechowy do kolejnego punktu na trasie, czyli rezerwatu Wolica, czeka nas dłuższa droga. Wiedzie ona przez Bolmin i Korzecko, wzdłuż wzniesień Grzębów Bolmińskich i Grzyw Korzeczkowskich. Następnie można przez Tokarnię skierować się do Wolicy. Rezerwat Wolica znajduje się po

✚ Muzealna Izba Górnictwa Kruszcowego w Miedziance, fot. arch. UMWS w Kielcach

wschodniej stronie wsi, obok niewielkiej drożki (ulica Mała) łączącej szosę z Łukowej do Wolicy z drogą z Wolicy do Ostrowa. Łagodne wzgórze pośród pól kryje zupełnie niewidoczną z daleka odkrywkę – dawne wyrobisko wapienia, którego dno wypełnia obecnie woda. W ścianach kamieniołomu odsłonięte są profile skalne z wapieniem muszlowym z okresu środkowego triasu, układające się w bardzo wyraźnych, poziomych płytach.

✚ Skansen w Tokarni, fot. arch. UMWS w Kielcach

Aby dostać się do rezerwatu Wolica, trzeba skrócić w niewielką polną drożkę z ulicy Małej w Wolicy. Nie ma tu miejsca na pozostawienie samochodu; zaparkować można 150 m dalej, obok skrzyżowania ulicy Małej z ulicą Ostrowską. Polna droga do oddalonego o niecałe 100 m od ulicy Małej rezerwatu jest nieoznakowana – znajduje się zaraz obok mostu na niewielkim strumieniu.

Skansen w Tokarni

Wracając z Wolicy do Chęciny, trzeba przejechać przez wieś Tokarnia. Znajduje się tu skansen – Park Etnograficzny Muzeum Wsi Kieleckiej. Na obszarze obejmującym aż 65 ha zobaczyć można przykłady drewnianego budownictwa wiejskiego, małomiasteczkowego i dworskiego. Są tu m.in. dwór z Suchedniowa, kościół z Rogowa, liczne zagrody wiejskie (wśród nich najstarsza w skansenie chałupa z Szydłowa z 1705 r.), wiatraki, młyny... Więcej informacji o skansenie na stronie internetowej muzeum: mwk.com.pl.

4

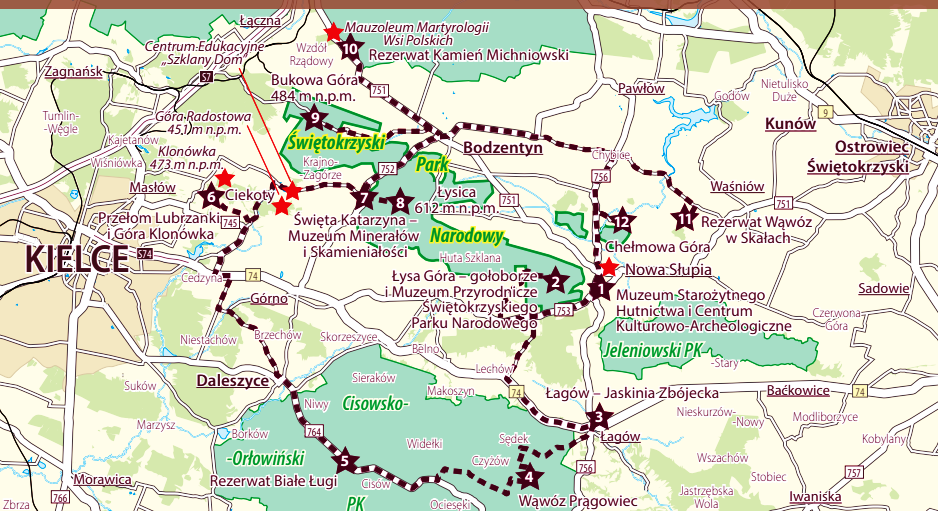
2–3 dni

169 km

Wokół Łysogór

Nowa Słupia – Huta Szklana (12 km) – Łysa Góra (14 km) – Łagów (34 km) – Wąwóz Pragowiec (42 km) – Rezerwat Białe Ługi (58 km) – Ciekoty (82 km) – Święta Katarzyna (88 km) – Łysica – Święta Katarzyna – Bukowa Góra (105 km) – Rezerwat Kamień Michniowski (123 km) – Rezerwat Wąwóz w Skałach (159 km) – Chełmowa Góra (165 km) – Nowa Słupia (169 km)

Wycieczka wokół Łysogór, najwyższego pasma Gór Świętokrzyskich, rozpoczyna się w Nowej Słupi leżącej w ich południowej części. Miejscowość położona jest u stóp Łysej Góry ze sławnym klasztorem Świętego Krzyża. Trasa prowadzi do równie popularnej turystycznie wsi Święta Katarzyna, gdzie można zatrzymać się na noc, by wcześniej rano wyruszyć na najwyższy szczyt Gór Świętokrzyskich, Łysicę. Potem można skierować się ku kolejnym atrakcjom przyrodniczym i osobliwościom geologicznym położonym po północnej stronie Łysogór, by zakończyć drugi dzień, powracając do Nowej Słupi. Jeśli zdecydujemy się na zwiedzanie wszystkich opisanych tu miejsc, może się okazać, że na całą trasę potrzebne będą aż 3 dni.

☞ Dymarki w Nowej Słupi, fot. A. Śmiałek

1 Nowa Słupia, Muzeum Starożytnego Hutnictwa i Centrum Kulturowo-Archeologiczne

☞ N50.86045, E21.08014

W Nowej Słupi archeologowie kierowani przez prof. Mieczysława Radwana odkryli pozostałości starożytnych pieców hutniczych, zwanych dymarkami. Badania wykazały, że w okresie I–III w. n.e. Nowa Słupia z okolicami była ważnym zagłębiem hutnictwa żelaza. W miejscu odkrycia największej liczby dymarek utworzono Muzeum Starożytnego Hutnictwa. Można tu zobaczyć odkryte ślady dymarek oraz wyroby żelazne wykonane na miejscu. By zobaczyć proces wytopu żelaza w dymarkach, trzeba przybyć do Nowej Słupi podczas dorocznego sierpnowego festiwalu „Dymarki Świętokrzyskie” odbywającego się na terenie Centrum Kulturowo-Archeologicznego. Znajduje się tu rekonstrukcja starożytnej osady z pierwszych wieków naszej ery.

★ Muzeum Starożytnego Hutnictwa Świętokrzyskiego im. prof. Mieczysława Radwana

☞ ul. Świętokrzyska 59, 26-006 Nowa Słupia
tel.: 41 317 70 18
www.dymarki.pl

☞ czynne wt.–nd. 9.00–17.00; wstęp płatny (w cenie biletu w okresie V–X również wstęp na teren Centrum Kulturowo-Archeologicznego)

★ Centrum Kulturowo-Archeologiczne

☞ ul. Świętokrzyska,
26-006 Nowa Słupia
www.dymarki.pl

☞ czynne: V–X pn.–sb. 9.00–17.00, nd. 10.00–18.00; dla grup zorganizowanych przez cały rok po uprzedniej rezerwacji telefonicznej (rezerwacje i informacje: Centrum Informacji Turystycznej w Nowej Słupi, tel.: 41 317 83 27); wstęp płatny.

2 Łysa Góra – gołoborze i Muzeum Przyrodnicze Świętokrzyskiego Parku Narodowego

☞ N50.85942, E21.05202

Zachodni kraniec Łysogór stanowi kulminacja Łysej Góry (595 m n.p.m.), znanej też jako Łysiec lub Święty Krzyż – od znajdującego się tuż pod szczytem klasztoru i sanktuarium Drzewa Krzyża Świętego. Cały maszyn podlega ochronie w Świętokrzyskim Parku Narodowym. Na górę można wspiąć się z Nowej Słupi niebieskim szlakiem pieszym, a łagodniejsze dojście prowadzi z Huty Szklanej asfaltową drogą. Na Łysej Górze, tuż poniżej szczytu, rozciąga się największe świętokrzyskie gołoborze. To rumowisko głazów i kamieni powstało w wyniku procesów mrozowych podczas zlodowaceń plejstoceńskich. Wówczas odsłonięta powierzchnia skał piaszczystych kwarcytowych, budujących Łysogóry, wystawiona była na działanie surowego klimatu arktycznego.

Wiele ciekawych informacji o przyrodzie Łysogór i całego Świętokrzyskiego Parku Narodowego można uzyskać w Muzeum Przyrodniczym ŚPN, zajmującym część zabudowań klasztoru Świętego Krzyża. Przygotowana tu nowoczesna ekspozycja przybliża także zagadnienia związane z geologią oraz pradziejami regionu.

★ Galeria widokowa na gołoborzu

📍 czynna codz. IV–X 9.00–17.00; wstęp płatny.

★ Muzeum Przyrodnicze Świętokrzyskiego Parku Narodowego

📍 Święty Krzyż 1, 26-004 Bieliny
tel.: 41 317 70 87 lub 690 080 034
www.swietokrzyskipn.org.pl

🕒 czynne: IV–X codz. 9.00–17.00, XI–III wt.–nd. 9.00–16.00; wstęp płatny.

Dojście na szczyt Łysej Góry od parkingu w Hucie Szklanej wzdłuż drogi jezdnej asfaltowej czerwonym szlakiem pieszym, ok. 40 min. Można skorzystać z dorożek konnych lub elektrycznych pociągów turystycznych, a w określonych przypadkach wjechać na szczyt prywatnym samochodem.

📷 Klasztor na Świętym Krzyżu, fot. K. Bzowski

Klasztor na Świętym Krzyżu

Tuż pod szczytem Łysej Góry stoi klasztor księży misjonarzy oblatów i kościół – sanktuarium Drzewa Krzyża Świętego. Jego historia liczy niemal tysiąc lat, bowiem założony został przez benedyktynów w XI w. Klasztor dzięki cennej relikwii, подарowanej przez królewicza

węgierskiego, św. Emeryka, szybko stał jednym z głównych ośrodków pielgrzymkowych na ziemiach polskich. Podczas zwiedzania można wejść na wieżę kościelną, zejść do krypty księcia Jeremiego Wiśniowieckiego oraz obejrzeć ekspozycję Muzeum Misyjnego.

★ 3 Łągów – Jaskinia Zbójcka

📍 N50.78254, E21.09234

W szerokiej Dolinie Łągowskiej oddzielającej Pasma Jeleniowskie od Orłowińskiego przevažają rolnicze krajobrazy. Niespodziewanie obok Łągowa dostrzec można wapienne urwisko. Tu spod młodszych osadów wyłaniają się wapienie dewońskie, w których powstała Jaskinia Zbójcka. To jedna z większych grot regionu – mierzy 160 m długości. Wejście znajduje się tuż pod efektowną skałą ponad Wąwozem Dule. Jaskinia znana jest jako jedyna w Górach Świętokrzyskich miejsce występowania stygobiontów, czyli ślepych wodnych stworzeń, przystosowanych do życia w jaskiniach.

Jaskinia dostępna jest przez cały rok, trzeba mieć tylko dobre obuwie i latarkę. Wejście znajduje się ponad błotnistym parkingiem na końcu asfaltowej drogi przez wąwóz. Od szosy nr 74 w Łągowie trzeba skręcić w ulicę Podskale (można tu także dostać się od drogi nr 756), a następnie w ulicę Dule do wąwozu za drogowskazami do jaskini.

📷 Jaskinia Zbójcka, fot. K. Bzowski

★ 4 Wąwóz Prągowiec

📍 N50.74708, E21.03188

W okolicy Łągowa, między Czyżowem i Bardem wyrasta wzgórze Świński Ryj (396 m n.p.m.). Jego zbocza opadają do zalesionego wąwozu Prągowiec. Miejsce to jest trudne do odnalezienia, jednak warto się natrudzić – wyjątkowo łatwo natknąć się tu na skamieniałe szczątki zwierząt z zamierzchłej przeszłości geologicznej. W wąwozie odsłonięte są w kilku miejscach łupki z okresu syluru, sprzed około 400 milionów lat. Można na nich spostrzec czarne kreski – to niezwykle obficie tu występujące skamieniałości małych stworzeń zwanych graptolitami, od których pochodzi nazwa tutejszych skał – łupki graptolitowe.

Do wąwozu z Łągowa trzeba ulicą Bardzką kierować się przez Sędek do Czyżowa, gdzie naprzeciwko domu nr 74 (obok świetlicy wiejskiej) należy skręcić w boczną drogę w lewo, schodzącą do podnóża góry Świński Ryj. Na końcu asfaltu można zostawić samochód i przejść boczną drogą przez potok. Po 50 m droga wspina się na skarpe ku prawej – trzeba skierować się dalej prosto zarastającą polną drogą w dół potoku, następnie na przełaj przez łąkę na dnie doliny. Za łąką trafić można na zarośnięte chaszczami koryto strumienia, wzdłuż którego wieszcie w lewo mało wyraźna ścieżka prosto do wąwozu Prągowiec.

★ 5 Rezerwat Białe Ługi

📍 N50.75134, E20.85625

Na południe od szosy Staszów – Kielce, pośród lasów Cisowsko-Orłowińskiego Parku Krajobrazowego, rozciąga się jeden z największych w województwie rezerwat Białe Ługi (408,5 ha). Obejmuje on największe na terenie Wyżyn Polskich torfowisko wysokie. Z ostępów śródlęsnego uroczyska bierze swój początek jedna najczystszych rzek regionu – Czarna Staszowska. W rezerwacie wy-

stępuje wiele rzadkich gatunków roślin, m.in. dwa gatunki owadożerne rosziczki, charakterystyczna wełnianka, liczne storczyki oraz wypełniające las charakterystyczną wonią bagno zwyczajne. Trudno dostępne ostępy leśne: olsy, łęgi, grądy i wilgotne bory są miejscem gniazdowania bociana czarnego.

Teren rezerwatu Białe Ługi jest trudno dostępny – najlepsze dojście na skraj torfowisk jest od strony szosy nr 764. W pobliżu miejscowości Cisów można zostawić samochód na parkingu leśnym. Idąc stąd prosto drogą w głąb lasu, można dotrzeć do wilgotnego boru sosnowego. Tu droga zmienia się w ścieżkę, kończącą się na skraju otwartych terenów torfowiska.

📷 Góra Klonówka, Diabelski Kamień, fot. K. Bzowski

★ 6 Przełom Lubrzanki i Góra Klonówka

📍 N50.90966, E20.75011

W dalszej drodze udajemy się przez Daleszyce do Górna i przez Mąchocice Kapitulne do Ciekot. Między tymi dwiema wsiami szosa prowadzi głęboką doliną Lubrzanki między Pasmem Masłowskim a Kraińskim Grzbiętem. To podręcznikowy przykład tzw. przełomu regresyjnego, powstałego w wyniku erozji wstecznej źródeł rzeki, prowadzącej

28

do przerwania pasma górskiego i przesunięcia działu wodnego na drugą jego stronę. Po wschodniej stronie przełomu wznosi się góra Radostowa (451 m n.p.m.), a po zachodniej – grzbiet Dąbrówki i najwyższej w Paśmie Masłowskim Klonówki (473 m n.p.m.). Na wschodnim szczycie tej ostatniej wyłania się z ziemi Diabelski Kamień. Jest on najbardziej okazałym fragmentem kwarcytowej grani skalnej na grzbiecie Klonówki.

Grzbietem Klonówki wiedzie czerwony szlak pieszy. Krótkie podejście na szczyt wzdłuż jego znaków prowadzi od strony zachodniej, z części Masłowa zwanej Podklonówką.

 Muzeum Mineralów i Skamieniałości w Świętej Katarzynie, fot. arch. UMWS w Kielcach

i amonity. Przy muzeum działa szlifiernia kamienia i mineralów z pracownią jubilerską i sklepikiem.

★ Muzeum Mineralów i Skamieniałości – Galeria „Tajemnice Klejnotów”

 ul. Kielecka 20, 26-010 Święta Katarzyna
tel.: 41 311 21 16
www.swkatarzyna-muzeum.pl

 czynne: 15 IV–15 X codz. 9.00–19.00; wstęp płatny.

★ 8 Łysica

 N50.89165, E20.89677

Najwyższy szczyt Gór Świętokrzyskich, Łysica (612 m n.p.m.), wyrasta tuż ponad Świętą Katarzyną. Podejście czerwonym szlakiem zaczyna się obok klasztoru Bernardynek z kościołem św. Katarzyny. Wkrótce szlak wchodzi do lasu, przekraczając granicę Świętokrzyskiego Parku Narodowego. Potem mijamy źródło i kaplicę św. Franciszka. Wyżej bukowy las zmienia się w bór szpilkowy, w który dominują – jak przystało na Puszczę Jodłową – strzeliste jodły. Tuż pod wierzchołkiem Łysicy znajduje się niewielki fragment nie porośniętego jeszcze lasem gołoborza: głazy leżące są większe niż te na gołoborzu pod Łysą Górą, a tuż obok szczytu wyrasta niewielka skałka.

 Bukowa Góra, fot. K. Bzowski

Obok szosy nr 752 na skraju lasu na początku wsi jest parking. Stąd można iść na szczyt czerwonym szlakiem pieszym (wstęp płatny, bilety w kasie obok bramy parku narodowego na skraju lasu). Podejście na szczyt i powrót zajmują maksymalnie 3 godz.

★ 9 Bukowa Góra

 N50.95466, E20.84343

Zachodnia część Świętokrzyskiego Parku Narodowego obejmuje najwyższy szczyt Pasma Klonowskiego, czyli Bukową Górę (484 m n.p.m.) wraz z otaczającymi ją rozległymi lasami mieszanymi z dominującymi bukami i jodłami. Po północnej stronie głównego wierzchołka znajdują się oryginalne formacje skalne w postaci bloków dolnowońskich piaskowców kwarcytowych. Osiągają one wysokość 5 m, tworząc labirynt wąskich szczelin pośród lasu.

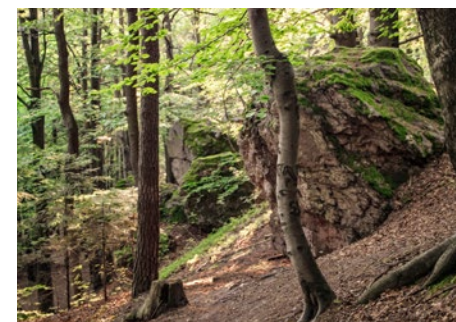
W bezpośrednim sąsiedztwie Bukowej Góry przebiega asfaltowa droga ze wsi Gózd do Bodzentyna. Ze Świętej Katarzyny trzeba kierować się przez Ciekoty i Brzezinki do Klonowa i stąd wąską drogą na grzbiet Pasma Klonowskiego (w centrum

wsi prosto). W ten sposób osiągamy wspomnianą szosę. Na grzbiecie jedziemy w prawo. Po ok. 2 km widać po lewej tablice informacyjne i drogowski szlak. Obok można zaparkować na poboczu. Tędy przechodzi przez szosę żółty szlak z Barczy przez Klonów na Bukową Górę – odległą stąd o ok. 200 m.

★ 10 Rezerwat Kamień Michniowski

 N50.99814, E20.86923

Na północ od Pasma Klonowskiego wyrasta ostatnie od tej strony pasmo Gór Świętokrzyskich – Siaradowskie. Jego najwyższym szczytem jest Kamień Michniowski (435 m n.p.m.). Góra objęta jest rezerwatem o tej samej nazwie. Ochronie podlegają lasy z ponad stuletnimi jodłami i bukami, a także wychodnie skalnych bloków triasowego piaskowca kwarcytowego. Skałki porastają rzadkie gatunki roślin naskalnych. Osobliwością jest ukryta wśród skałek, ok. 350 m na zachód od szczytu, Jaskinia Ponurego. Ta największa w Górach Świętokrzyskich jaskinia szczelinowa jest długa na 25 m. Jej nazwa odwołuje się do czasów II wojny światowej, kiedy mieli się w niej ukrywać partyzanci ze zgrupowania mjr. Jana Piwnika „Ponurego”.

 Rezerwat Kamień Michniowski, fot. K. Bzowski

29

Stefan Żeromski i Łysogóry

Obok Centrum Edukacyjnego „Szklany Dom” w Ciekotach dostrzec można malowniczy, zrekonstruowany niedawno drewniany dwór. Tu dzieciństwo spędził pisarz Stefan Żeromski. We dworze znajduje się poświęcona mu ekspozycja. Z brzegów niewielkiego stawu rozciąga się piękny widok na najwyższy szczyt Gór Świętokrzyskich – Łysicę. Również i ona jest związana z Żeromskim: do dziś przetrwał wydrapany w tynku niewielkiej kapliczki w Świętej Katarzynie na początku szlaku na Łysicę jego podpis, ślad odbytej na szczyt wycieczki.

★ 7 Święta Katarzyna – Muzeum Mineralów i Skamieniałości

 N50.90631, E20.88167

W Świętej Katarzynie na koniec pierwszego dnia wycieczki możemy odwiedzić nieduże Muzeum Mineralów i Skamieniałości. Zbiory obejmują minerały z regionu świętokrzyskiego, ale również z innych części Polski i całego świata. Skamieniałości reprezentowane są przez trylobity, łodziki

Mauzoleum Martyrologii Wsi Polskich w Michniowie

Wieś Michniów jest symbolem męczeństwa narodu polskiego w czasie okupacji niemieckiej podczas II wojny światowej. Miejscowość została w wyniku pacyfikacji w lipcu 1943 r. spalona, a większość mieszkańców (co najmniej 204 osoby) wymordowana. Miał to być odwet za pomoc udzielaną przez mieszkańców Michniowa oddziałom partyzanckim Jana Piwnika „Ponurego”. Obecnie w odbudowanej wsi znajduje się mauzoleum, upamiętniające tę masakrę oraz pacyfikacje innych wsi w okresie II wojny światowej w całej Polsce. Do mauzoleum należą Dom Pamięci Narodowej, Sanktuarium Męczeństwa Wsi Polskich, cmentarz i mogiła ofiar oraz pomnik Pieta Michniowska.

Rezerwat Kamień Michniowski znajduje się w pobliżu szosy nr 751 z Bodzentyna do Suchedniowa. Jadąc od strony Bodzentyna, można zostawić samochód na parkingu powyżej wsi Wzdół Rządowy, obok kapliczki św. Barbary (widać stąd rozległą panoramę Gór Świętokrzyskich). Tu zaczyna się czarny szlak pieszy do rezerwatu (ok. 20–30 min. spaceru).

Zabytki Bodzentyna

W drodze z rezerwatu Kamień Michniowski nie zawadzi zatrzymać się na chwilę w Bodzentynie. Miasteczko było niegdyś jednym z głównych ośrodków regionu oraz centrum dóbr biskupów krakowskich. To dzięki nim powstał okazały gotycki kościół pw. Wniebowzięcia NMP i św. Stanisława z cennym ołtarzem renesansowym z katedry wawelskiej, a także zrujnowany obecnie zamek biskupi z XIV i XVI w. Warto odwiedzić również drewnianą Zagrodę Czernikiewiczów z 1809 r., oddział Muzeum Wsi Kieleckiej.

 Ruiny zamku w Bodzentynie, fot. K. Bzowski

11 Rezerwat Wąwóz w Skalkach

✚ N50.89177, E21.16713

Miniaturowy rezerwat, zlokalizowany w dolinie niewielkiego strumienia, dopływu rzeczki Dobruchny na północ od Nowej Słupi, jest niełatwy do odnalezienia – jednak niezwykle interesujący. Wąwóz, głęboki na około 30 m, zwieńczony jest od strony

 Rojnik pospolity – rzadka roślina chroniona, zaobserwowana w rezerwacie Wąwóz w Skalkach, fot. K. Bzowski

 Widok na Chełmową Górę, fot. K. Pęczalski

północnej pasmem skałek. Na zboczach i skałach rosną cenne przyrodniczo murawy naskalne i kserotermiczne. Można tu zobaczyć m.in. rojnik pospolity, czosnek naskalny, zanokcicę murową. U podnóża skał da się wypatrzyć m.in. szalwie łąkową czy wilczomlecze sosienka. Pośród tej ciekawej roślinności żyje wiele pajków, owadów i ślimaków. Wielką wartością rezerwatu są liczne odsłonięcia dolomitów okresu dewońskiego z wielkim nagromadzeniem skamieniałości: są tu korallowce, ramieniorogi czy stromatoporoidy sprzed około 380 mln lat.

Do rezerwatu nie prowadzi żaden szlak turystyczny. Znajduje się on w pobliżu wsi Skala, zlokalizowanej na zachód od szosy Nowa Słupia – Ostrowiec Świętokrzyski. Jadąc od strony Bodzentyna, trzeba się kierować przez Wawrzeńcycze na Wieloborowice, a następnie tuż za wsią Wojciechowice skrócić w prawo w asfaltową drożkę do kopalni dolomitu „Skala”. W połowie zjazdu należy zostawić auto obok drogowskiego do rezerwatu i stąd udać się drogą polną, a następnie ścieżką do rezerwatu.

12 Chełmowa Góra

✚ N50.88477, E21.10816

Nim zakończymy wycieczkę, warto podjechać do stóp wznoszącej się na północ od miejscowości Stara Słupia Chełmowej Góry (351 m n.p.m.). To najwyższe wzniesienie Pasma Pokrzywiańskiego Gór Świętokrzyskich jest porośnięte lasem stanowiącym enklawę Świętokrzyskiego Parku Narodowego. Jest to zarazem najstarsza jego część – pierwszy rezerwat powstał tu w 1920 r. Przyczyną, dla której go utworzono, jest naturalny drzewostan modrzewiowy porastający część góry. Występuje tu modrzew polski, a niektóre jego okazy mają ponad 300 lat i 40 m wysokości. Przez rezerwat na szczyt Góry Chełmowej prowadzi czarny szlak z Nowej Słupi przez Grzegorzowice na Szczytniak.

Najkrótsze dojście na Chełmową Górę jest od strony wschodniej, z szosy ze Starej Słupi do Cząstkowa. W najwyższym punkcie przekraczającej Pasma Pokrzywiańskiej drogi przecina ją czarny szlak turystyczny. Latem 2017 r. szlak został czasowo zamknięty.

5

1–2 dni

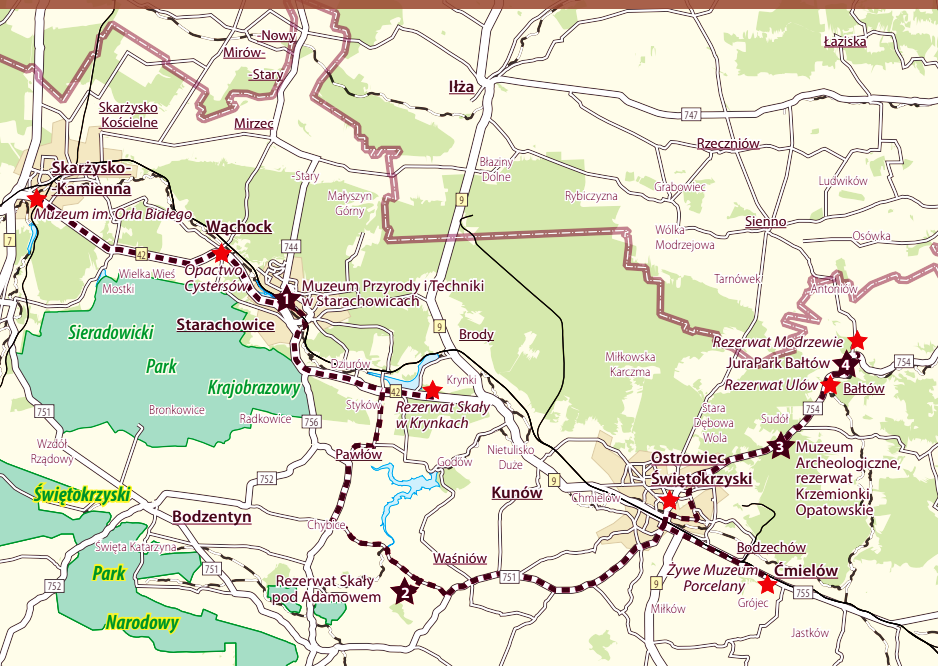
73 km

Tropem dinozaurów

Skarżysko-Kamienna – Wąchock (14 km) – Starachowice (20 km) – Rezerwat Skały pod Adamowem (27 km) – Ostrowiec Świętokrzyski (49 km) – Rezerwat Krzemionki Opatowskie (65 km) – Bałtów (73 km)

Dolina Kamiennej znana jest dzięki licznym zabytkom techniki, związanym z dawną tradycją przemysłową tych ziem. Lecz i tu nie brakuje ciekawostek przyrodniczych, śladów pradawnej przeszłości geologicznej, a nawet tropów dinozaurów.

Wycieczka samochodowa opisaną trasą nie powinna zająć więcej niż jeden dzień – zwłaszcza jeśli rozpoczniemy ją już w Skarżysku-Kamiennym. By odwiedzić wszystkie opisane tu miejsca, lepiej zarezerwować dwa dni, zwłaszcza że w Bałtowie na końcu trasy atrakcji jest naprawdę dużo!

🖼️ Ekomuzeum w Starachowicach, ekspozycja paleontologiczna, fot. K. Bzowski

Muzeum im. Orła Białego

W dzielnicy Rejów w Skarżysku-Kamiennym znajduje się Muzeum im. Orła Białego. W niewielkim budynku zobaczyć można mnóstwo broni strzeleckiej głównie z I oraz II wojny światowej oraz kolekcję modeli różnych pojazdów bojowych. Główną atrakcją muzeum jest ekspozycja plenerowa. Zgromadzono tu pokazną liczbę artylerii, czołgów i innych militarnych środków transportu, a także samoloty, rakiety, a nawet najprawdziwszy, pełnomorski kuter torpedowy. Więcej informacji o muzeum – zob. muzeum.skarzysko.pl.

gdyś buzał w potężny ogień, a z zakładu bezustannie wyjeżdżały wagony załadowane żelazem – to dawna huta, obecnie zamieniona w muzeum. Można w niej zobaczyć zachowaną w całości linię technologiczną wytopu rudy żelaza z końca XIX w. z wielkim piecem oraz ogromną maszyną parową. Dla zainteresowanych pradawną przeszłością regionu świętokrzyskiego ciekawsza jest ekspozycja paleontologiczna. Prezentuje ona czasy, w których na ziemi panowały dinozaury, a nawet jeszcze wcześniejsze, gdy pierwsze zwierzęta wychodziły na ląd. W muzeum prezentowane są odkryte w regionie ślady z tych pradawnych czasów oraz naturalnej wielkości rekonstrukcje zwierząt, które je pozostawiły.

★ Muzeum Przyrody i Techniki w Starachowicach

☎ N51.04942, E21.06815

W centrum Starachowic wznoszą się instalacje przemysłowe z wysokim, ceglany kominem. Nie-

★ Muzeum Przyrody i Techniki „Ekomuzeum” im. Jana Pazdura w Starachowicach

📍 ul. Wielkopiecową 1 (wejście od ul. Piłsudskiego 95), 27-200 Starachowice
tel.: 41 275 40 83
www.ekomuzeum.pl

czynne: IV–X wt., śr. i pt. 8.00–16.00, czw. 8.00–17.00, sb.–nd. 11.00–17.00; XI–III wt. – pt. 8.00–15.00, sb.–nd. 11.00–13.00. Wejścia tylko z przewodnikiem o pełnych godzinach; wstęp płatny.

Opactwo Cystersów w Wąchocku

Kiedy w końcu XII w. biskup krakowski Ge-deon sprowadził do doliny Kamiennej mni-choń cysterskich z burgundzkiego Morimond, przystąpili oni do budowy późnoromańskiego zespołu klasztorowego z elementami architek-tury wczesnogotyckiej, a także zaczęli rozwijać działalność gospodarczą, m.in. hutnictwo że-laza. Dziś zabudowania opactwa składają się z XIII-wiecznego kościoła pw. NMP i św. Flo-riana oraz klasztoru, w którym zachowała się część oryginalnych pomieszczeń z XIII w., m.in. romański kapitułarz z przepięknym sklepie-niem i podwójnymi okienkami na krużganki. Informacje o zwiedzaniu opactwa na stronie: www.wachock.cystersi.pl.

★ Rezerwat Skały pod Adamowem

✚ N50.89177, E21.16713

Na północ od doliny Kamiennej rozległe tereny po-rastają lasy dawnej Puszczy Iłżeckiej. Na ich poł-dniowym skraju obok wsi Adamów zachowały się partie sosnowego boru mieszanego o charakterze zbliżonym do naturalnego z licznym udziałem dębu i brzozy. Pośród drzew na krawędzi niewielkiej do-liny kryją się interesujące skałki. Dla ich ochrony utworzono rezerwat Skały pod Adamowem. Są to dolnojurajskie piaskowce o kremowym, jasnosza-rym lub szarozółtym zabarwieniu, tworzące różno-rodne formy: urwisk, ambon, wielkich bloków roz-dzielonych szczelinami, a nawet skalnych grzybów.

Rezerwat Skały pod Adamowem, fot. K. Bzowski

Porastają je chronione rośliny, m.in. miniaturowe paprocie: zanokcica skalna i paprotka zwyczajna.

Podobne skałki można zobaczyć na drugim, południowym brzegu Kamiennej, obok brzegu Za-lewu w Brodach. Tu w sosnowym borze znajduje się rezerwat Skały w Krynkach. Poza osoblivymi ostańcami warto zajrzeć do mrocznego jaru, który został wycięty pośród skał przez wody niewielkie-go strumienia.

Rezerwat Skały pod Adamowem znajduje się na północ od szosy ze Starachowic przez Adamów do Rudy. Dojść do niego można czarnym szlakiem pieszym. Trzeba wejść do lasu w pobliżu ostatnich zabudowań Adamowa (z placu do składowania drewna) drogą prowadzącą w kierunku skał. Z kolei przez rezerwat Skały w Krynkach prowadzą dwa znakowane szlaki piesze: czerwony i zielony, a sam rezerwat rozciąga się tuż obok bocznej drogi biegnącej południowym brzegiem Zalewu w Brodach ze Stykowa do wsi Brody.

★ Rezerwat Krzemionki Opatowskie

✚ N50.93759, E21.40824

By z okolic rezerwatu Skały pod Adamowem udać się do rezerwatu Krzemionki, trzeba jechać główną szosą doliny Kamiennej (droga krajowa nr 9) do Ostrowca Świętokrzyskiego, a stąd wybrać drogę w stronę Bałtowa. W sąsiedztwie tej szosy, koło wsi Sudół rozciąga się teren rezerwatu archeolo-gicznego Krzemionki Opatowskie.

Rezerwat utworzono w miejscu odkrycia ogrom-nego pola górniczego z epoki kamiennej – przed tysiącami lat ludzie wydobywali tu krzemienie pa-siaste. Co prawda współcześnie wykorzystywane są one do wyrobu oryginalnej biżuterii ze względu na atrakcyjny wygląd, jednak dawniej – zanim człowiek nauczył się obróbki metalu – istotną ich właściwo-ścią była duża twardość, pozwalająca tworzyć z nich narzędzia. Po pradawnych górnictwach pozostało kil-ka tysięcy szybów i podziemnych wyrobisk, których niewielką część można zwiedzać z przewodnikiem. Obok muzeum zrekonstruowano osadę górników sprzed 4 tysięcy lat.

Muzeum Archeologiczne, fot. K. Bzowski

★ Muzeum Archeologiczne i Rezerwat Krzemionki Opatowskie

✚ Sudół 135A, 27-400 Ostrowiec Świętokrzyski
tel.: 41 330 45 50 wew. 61
krzemionki.pl

czynne: V–IX pn.–pt. 9.00–19.00, sb.–nd. 11.00–19.00; IV–X codz. 9.00–17.00; XI–III codz. 8.00–16.00. Zwiedzanie w grupach z przewodnikiem; wstęp płatny.

Ćmielowska porcelana

Nazwa niewielkiego Ćmielowa w dolinie Ka-miennej kojarzy się od razu z nadzwyczaj pięknymi (ale i bardzo kruchymi) cudeńkami wykonanymi z porcelany. To tu od 1804 r. dzia-łała fabryka fajansów, w której niedługo potem rozpoczęto również wytwarzanie porcelany. Ćmielowskie wyroby wkrótce stały się bardzo cenione, a ich sława nie minęła aż do dziś. Przejeżdżając przez miasteczko, warto odwie-dzić Żywe Muzeum Porcelany, prezentujące dawne metody wyrabiania tej nadzwyczaj de-likatnej i pięknej ceramiki. Przy muzeum działa oczywiście sklep firmowy z porcelanowymi wyrobami. Więcej informacji o muzeum – zob. www.turystyka.cmielow.com.pl.

★ JuraPark Bałtów

✚ N51.01749, E21.54795

W pięknej scenerii doliny Kamiennej, która przebiega się pośród Pagórów Bałtowskich głęboką doliną pełną zakoli, wapiennych skałek i stromych zboczy, odkryte zostały w 2001 r. tropy prehistorycznych gadów – ogromnych dinozaurów. Dziś można je-den z nich zobaczyć – odbita na wapiennej skałce „Czarcia Stopka” to ślad groźnego drapieżnika, allosaura. Skałka ze śladem wznosi się nad szosą z Bałtowa do Skarbki i wiodą na nią strome schodki.

JuraPark Bałtów, fot. K. Bzowski

Kolejne tropy odsłonięte zostały w tzw. Żydowskim Jarze, przez który wiedzie ścieżka dydaktyczna. By przekonać się, jak wyglądały pradawne stworzenia, które zostawiły te tropy, wystarczy przejść do wielkiego parku rozrywki JuraPark Bałtów. Jego częścią jest właściwy JuraPark z naturalnej wielkości posągami dinozaurów i innych tajemniczych zwierząt z zamierzonych epok. Warto także odwiedzić niesamowite prehistoryczne oceanarium dysponujące wielkimi ekranami 3D. Dzieci na pewno chętnie odkopią szkielety dinozaurów na specjalnym placu zabaw. Ponadto wszystkich powinna zainteresować ekspozycja Muzeum Jurajskiego z kolekcją minerałów i skamieniałości.

★ JuraPark Bałtów – Bałtowski Komplex Turystyczny

☎ 27-423 Bałtów
tel.: 41 264 14 21
juraparkbaltow.pl

🕒 Godziny otwarcia i ceny biletów poszczególnych części kompleksu najlepiej sprawdzić na stronie internetowej.

Bałtowskie rezerваты

W sąsiedztwie Bałtowa znajdują się dwa rezerваты przyrody. Pierwszy to rezerwat Modrzewie, rozciągający się tuż ponad miejscowością na północnym zboczu doliny Kamiennej. Przez rezerwat głębokim jarem prowadzi szosa z Bałtowa do Sienna. Kolejny to rezerwat Ulów, który dzieli się na dwie części, leżące po obu stronach doliny Kamiennej. Północna część znajduje się na jej stromych zboczach ponad szosą z Bałtowa do Ostrowa Świętokrzyskiego. Łatwiej dostępna i większa jest południowa część rezerwat, przez którą wiedzie boczna droga z Bałtowa do wsi Lemierze. W lesie grądowym występują tu chronione, rzadkie gatunki roślin, m.in. tojad młodawski. Na skraju rezerwat u stóp stromych zboczy doliny obok ścieżki spacerowej wybijają spod ziemi wydajne źródła krasowe.

Przez sandomierskie wąwozy w Góry Pieprzowe

Sandomierz, al. Jana Pawła II – ul. Krakowska (0,3 km) – Wąwóz Królowej Jadwigi (0,6 km) – ul. Staromiejska (0,9 km) – Wąwóz Świętojakubski (1,2 km) – Wąwóz Piszczele (1,4 km) – ul. J. Słowackiego (2,3 km) – ul. A. Mickiewicza (3 km) – Rynek (3,4 km) – Skarpa Sandomierska (3,6 km) – Rezerwat Góry Pieprzowe (6,4 km) – Kamień Łukawski (8 km)

6

3–4 h

8 km

Sandomierz słynie z malowniczego położenia. Stare dzielnice wznoszą się ponad stromą skarpą, opadającą ku dolinie Wisły, są tu również piękne lessowe wąwozy. Zwiedzanie miasta można połączyć z ciekawą wycieczką przyrodniczą. W drugiej części trasy warto przespacerować się do niezbyt odległego od miasta rezerwat – jest to jedno z najbardziej niezwykłych przyrodniczo miejsc w całym województwie.

Pierwsza część trasy (poza krótkim odcinkiem przez Wąwóz Królowej Jadwigi) nie prowadzi znakowanym szlakiem, ale jest łatwa orientacyjnie. Od Rynku starego miasta idziemy zaś czerwonym szlakiem pieszym, który na odcinku przez Góry Pieprzowe może być trudny orientacyjnie (braki w oznakowaniu). Na przejście całej trasy trzeba przeznaczyć – bez zwiedzania zażytków Sandomierza – co najmniej 3 godz.

📍 Wąwóz Królowej Jadwigi, fot. K. Bzowski

★ Wąwóz Królowej Jadwigi

📍 N50.67809, E21.74009

Wycieczkę można rozpocząć od parkingu u stóp wzgórza staromiejskiego przy alei Jana Pawła II. Stąd obok zabytkowego spichlerza i poniżej zamku wzdłuż ulicy Krakowskiej dotrzemy do ulicy św. Jadwigi Królowej: tędy prowadzi do wąwozu czerwony szlak pieszy. Podążając za jego znakami, wejdziemy w mroczną czelusć wąwozu. Powstał on w lessach dzięki erozji, wypłukany spływającą ku Wiśle wodą. Głęboki miejscami na ponad 10 m, ma urwiste ściany, z których co jakiś czas odpadają bryły lessu – dzięki temu rzeźba jaru wciąż ulega zmianie. Wędrowniaki przez to tajemnicze miejsce, uznawane za najpiękniejszy wąwóz w Ziemi Sandomierskiej, zajmuje tylko nieco ponad 10 minut.

W okolicy można zobaczyć jeszcze kolejne wąwozy – najbliższy to Wąwóz Świętojakubski, którym wiedzie ścieżka wprost do późnoromańskiego

kościół św. Jakuba. Szerszy i bardziej zielony jest Wąwóz Piszczel, do którego prowadzi od dolnego wylotu Wąwozu Świętojakubskiego wygodny deptak pieszo-rowerowy. Po wyjściu z Wąwozu Piszczel można dojść do Rynku. Najlepiej udać się tam drogą przez Park Miejski, następnie przez Bramę Opatowską i dalej ulicą Opatowską. Od południowo-wschodniego narożnika Rynku można trafić do schodów wiodących w dół po stromej skarpie i zejść znów do parkingu przy alei Jana Pawła II lub udać się za znakami czerwonego szlaku na spacer do rezerwatu Góry Pieprzowe.

Zabytki Sandomierza

Stare miasto w Sandomierzu słynie z cennych zabytków. Sercem miasta jest Rynek z renesansowym ratuszem i urokliwymi kamieniczkami: najpiękniejsza jest podcieniowa kamienica Oleśnickich. Za nią znajduje się początek podziemnej trasy turystycznej, która wiedzie korytarzami, wydrążonymi niegdyś pod całym starym miastem. Poniżej Rynku zwracają uwagę gotycka katedra i stojący obok dom Długosza. Na krańcu cypla wzgórza staromiejskiego stoi Zamek Królewski, z kolei na sąsiednim wzgórzu pięknie prezentuje się zespół klasztorny dominikanów z późnoromańskim kościołem św. Jakuba. Inną ciekawą świątynią Sandomierza jest stojąca na uboczu starówki renesansowa synagoga. Poza starym miastem, które można opuścić przez gotycko-renesansową Bramę Opatowską, warto odwiedzić dawny barokowy klasztor benedyktynek z kościołem św. Michała.

★ Rezerwat Góry Pieprzowe

📍 N50.68460, E21.78588

W pobliżu Sandomierza, w miejscu, do którego dojść można czerwonym szlakiem pieszym wzdłuż wału wiślanego, widoczna jest z daleka wysoka skarpa.

📍 Ratusz w Sandomierzu, fot. K. Bzowski

To wznosząca się nawet na 60 m ponad nurt Wisły krawędź Wyżyny Sandomierskiej. Stromiznę skarpy rozcinają liczne niewielkie wąwozy, zaś odsłaniające się tu skały w wyniku procesu wietrzenia rozpadają się na drobiny, przypominające ziarna pieprzu – dlatego też nazwano to miejsce Górą pieprzu – dlatego też nazwano to miejsce Górą

📍 Rezerwat Góry Pieprzowe, fot. K. Bzowski

Pieprzowymi. Część tego terenu objęto ochroną. Na terenie rezerwatu szlak prowadzi niewielką ścieżką, gdzie miejscami trzeba przedzierać się przez gęszcz kolczastych krzewów. Można też pokonywać stromiznę skalnych usypisk, korzystając z umieszczonej wzdłuż szlaku grubej liny. Nagrodą za trudy są wspaniałe widoki na tereny rezerwatu, starorzeczka wiślane u stóp skarpy, szeroko rozlany nurt Wisły oraz sandomierskie stare miasto. Widzimy też wychodnie łupków kambryjskich, w wielu miejscach nie osłonięte roślinnością. Niezwykła jest również roślinność Gór Pieprzowych – zasłynęły one jako największe na kontynencie naturalne rosarium, w którym występuje aż 15 gatunków dzikiej róży. Rosną tu także inne rośliny, którym sprzyja ciepły mikroklimat wystawionej na południe stromej i suchej skarpy, m.in. ostnica włosowata, wisienka karłowata i palczatka kosmata.

W bezpośrednie sąsiedztwo rezerwatu można dojechać od strony Sandomierza, docierając do niewielkiego parkingu na wale wiślanym na końcu ulicy Błonie. Można też dojechać z Kamienia Łukawskiego do górnej krawędzi skarpy obok willi „Dzika Róża”.

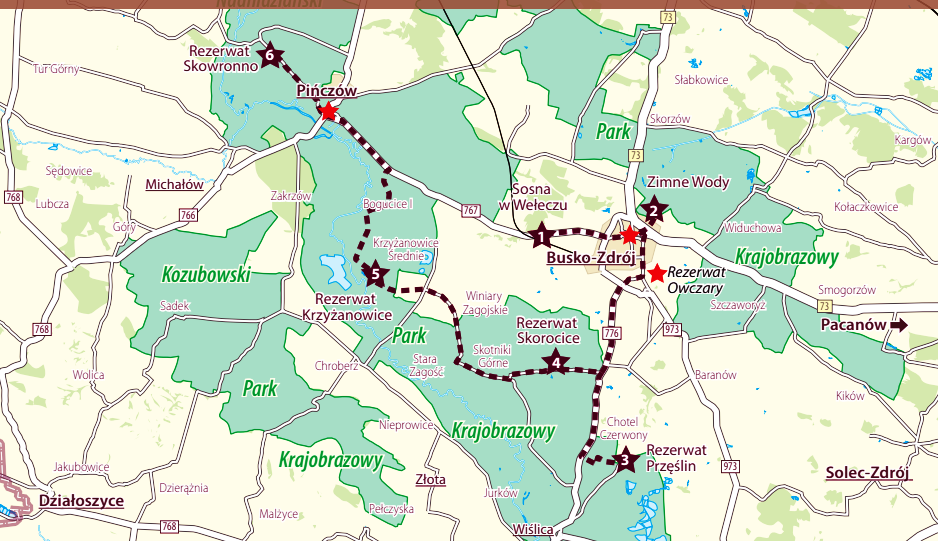
7 Świętokrzyski step i gipsowy kras

2 dni

59 km

Busko-Zdrój – Sosna w Wełeczu (4 km) – Zimne Wody (10 km) – Rezerwat Przęsłin (24 km) – Rezerwat Skorocice (33 km) – Rezerwat Krzyżanowice (45 km) – Pińczów (55 km) – Rezerwat Skowronno (59 km)

Łagodne krajobrazy Ponidzia kryją w okolicach Buska-Zdroju i Pińczowa sporo niespodzianek. Trzeba tylko umieć docenić ich ułotne piękno, a przy tym dostrzec przyrodnicze i geologiczne osobliwości. Ciepły, suchy klimat i odpowiednie gleby sprzyjają występującej tu florze – w wielu miejscach natrafić można na zarośla roślinności kserotermicznej, naskalne murawy, pochodzącą z dalekich stron roślinność stepową czy też wyjątkową osobliwość: słonorośla. Niezwykłość tutejszego krajobrazu współtworzą także skałki gipsowe i unikatowe w skali kraju formy krasu gipsowego. Na pokonanie opisanej tu trasy lepiej przeznaczyć dwa dni, choć jeśli wybierzemy tylko najciekawsze, główne obiekty – wystarczyć może jeden długi dzień.

Rezerwat Skotniki, fot. K. Bzowski

Buski i Solecki zdroj

W województwie świętokrzyskim funkcjonują dwie popularne miejscowości uzdrowiskowe: Busko-Zdrój i Solec-Zdrój – źródle absolutnie unikatowe dzięki specyficznym wodom siarczkowym i solankom jodkowym. Obie leżą na Ponidziu, w niewielkiej odległości od siebie. Z Buska pochodzi ceniona woda mineralna „Buskowińska”, zaś Solec znany jest dzięki wodzie siarczkowej, będącej wodą leczniczą o najwyższym w Polsce stopniu mineralizacji. To dzięki źródłom wód mineralnych w obu miejscowościach od blisko dwustu lat działają zdrojowiska.

1 Sosna w Wełeczu

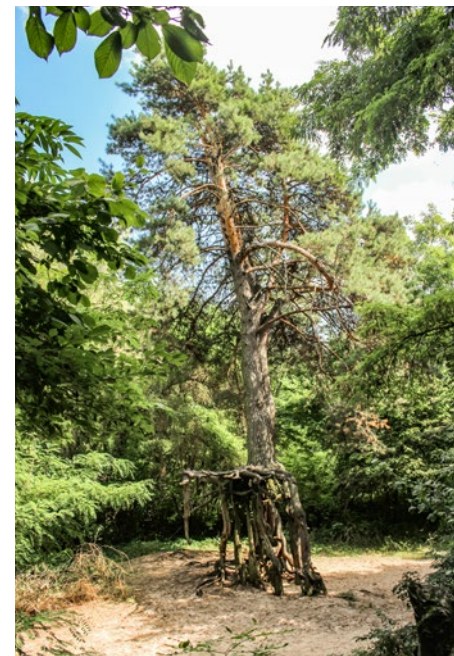
N50.47286, E20.66139

Wycieczkę po osobliwościach przyrodniczych i geologicznych Ponidzia można zacząć w Lesie Weleckim obok miejscowości Wełecz, na zachód od Buska-Zdroju. Rośnie tu wyjątkowa – uznana za pomnik przyrody – sosna. Wydaje się, jakby drzewo stało na dziwacznych, splecionych nogach – jest to jednak po prostu odstonięty w wyniku eksploatacji piasku system korzeniowy.

Jadąc z Buska-Zdroju w stronę Pińczowa, musimy skrócić w prawo w oznaczoną asfaltową drogę zaraz za przystankiem autobusowym. Sławną sosnę rośnie tuż obok parkingu na końcu drogi.

Z wizytą u Koziółka Matołka

Kto nie słyszał o przygodach wesołego Koziółka Matołka? Zjechał on pół świata, szukając drogi do Pacanowa, gdzie podobno „kozy kują”... Dziś na pamiątkę jego starań i wędrowek w Pacanowie powstało Europejskie Centrum Bajki im. Koziółka Matołka, które zaprasza nie tylko dzieci, ale i rodziców, na wspólną przygodę. Mimo że Pacanów jest dość oddalony od Buska-Zdroju, warto znaleźć czas, by tam się udać, szczególnie gdy podróżujemy z dziećmi. Więcej informacji o Centrum na stronie: www.stolica-bajek.pl.

Sosna w Wełeczu, fot. K. Bzowski

42

2 Zimne Wody

✚ N50.48089, E20.73307

Zaledwie dwa kilometry od centrum Buska-Zdroju rozciąga się teren, na którym można zobaczyć niezwykłą, stepową roślinność oraz gipsowe skałki, tak charakterystyczne dla Ponidzia. To obszar zwany Zimnymi Wodami, na którym planowane jest utworzenie rezerwatu przyrody. Jego nazwa pochodzi od niewielkiego źródła z lodowatą wodą, bijącego u podstawy gipsowej skały – źródło i skała są pomnikiem przyrody. Ponad źródłem na wzgórzu powstała platforma widokowa, a po całym terenie wędrować można za drogowskazami ścieżki spacerowej z tablicami informacyjnymi. Poza skałkami z grubokrystalicznych gipsów występują tu liczne gatunki roślin stepowych i ciepłolubnych, m.in. miłek wiosenny oraz dekoracyjna trawa – ostnica włosowata.

Opisywane tereny usytuowane są 300 m od końca asfaltu na ulicy Stawowej w Busku-Zdroju. Stamtąd należy udać się pełną drogą w kierunku północnym. Samochód można zostawić w centrum Buska i podążać czarnym szlakiem pieszym, który przechodzi przez Zimne Wody.

Halofity

Jedną z największych osobliwości przyrodniczych Ponidzia są źródła solankowe, dzięki którym występuje tu bardzo nietypowa roślinność – tzw. halofity. W przeciwieństwie do większości gatunków rodzimej flory roślinom tym nie przeszkadza wysoki poziom zasolenia podłoża, na którym rosną. Na Ponidziu halofity występują w niewielkim rezerwacie Owczary obok wsi o tej samej nazwie. Nie wolno wchodzić na jego teren, gdyż jest objęty ścisłą ochroną. Poza tym tereny te są trudno dostępne z powodu wyjątkowo bujnej roślinności oraz podmokłego gruntu.

3 Rezerwat Przęślin

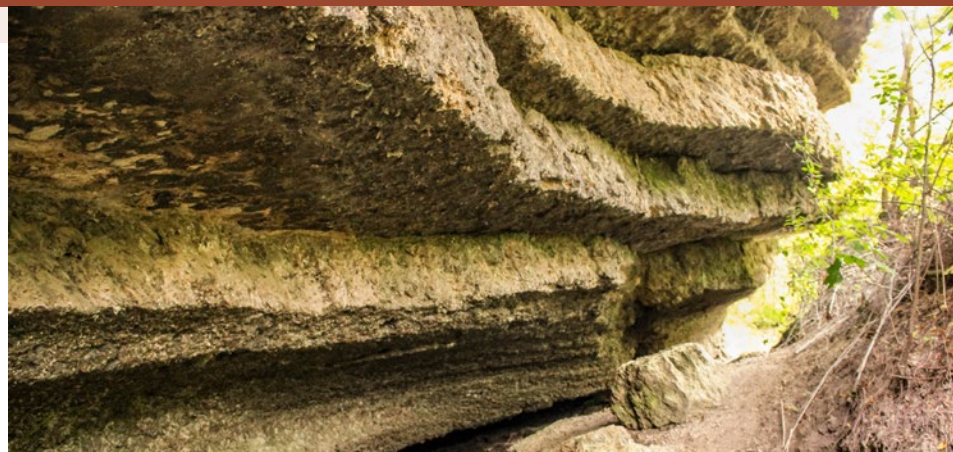
✚ N50.37848, E20.71624

Kierując się z Buska-Zdroju na południe w stronę Wiślicy, odbijamy w kierunku miejscowości Chotel Czerwony. Tam warto zwrócić uwagę na stojący na wzgórzu gotycki kościółek. U stóp wzgórza odsłaniają się gipsowe skałki. W sąsiedztwie miejscowości znajduje się rezerwat Przęślin. Obejmuje on niewysokie wzgórze, wyraźnie odznaczające się w krajobrazie dzięki gipsowej skałce. Na niewielkim terenie wyróżniono tu zbiorowiska stepu ostnicowego, kwietnego i łąkowego. Poza miłkiem wiosennym, zawilcem wielkokwiatowym i ostnicą włosowatą występuje tu gęsiówka uszkowata, w Polsce stwierdzona tylko na dwóch stanowiskach.

Dojście do rezerwatu Przęślin jest możliwe drogą pełną od bocznej szosy z Chotla Czerwonego do Bilczowa. Samochód można zaparkować obok budynku nieczynnej szkoły, znajdującej się tuż powyżej ścieżki.

📷 Zaobserwowany w rezerwacie Przęślin mikołajek płaskolistny – rzadka w Polsce roślina z obszarów stepowych południowo-wschodniej Europy, fot. K. Bzowski

📷 Rezerwat Skorocice, fot. K. Bzowski

Wiślica

Kilka kilometrów na południe od rezerwatu Przęślin leży Wiślica. Ta nieduża miejscowość niegdyś stanowiła jeden z najważniejszych ośrodków historycznej Małopolski. Świadectwem dawnego znaczenia Wiślicy są pozostałości wczesnośredniowiecznych budowli, wały wielkiego grodziska z XI–XIII w., a przede wszystkim gotycka kolegiata fundacji Kazimierza Wielkiego. W jej podziemiach odkryto bezcenny przykład sztuki romańskiej z XII w. – fragment posadzki zwany płytą orantów.

4 Rezerwat Skorocice

✚ N50.41957, E20.67124

Zjawiska krasowe – jaskinie, wąwozy i ciekawe formy skalne – niemal każdemu kojarzą się ze skałami wapiennymi, lecz występują one również w naturalnych gipsach. Takie właśnie twory geologiczne odnaleźć można na Ponidziu. Najlepiej wykształcone przykłady rzeźby krasowej

można zobaczyć w rezerwacie Skorocice obok wsi o tej samej nazwie. Rezerwat obejmuje wąwóz o długości około 800 m, rozdzielony na dwie części naturalnym mostem skalnym. Występują tu skałki z widocznymi kryształami gipsowymi oraz groty, w których ginie płynący wąwozem strumień. Natrafić można na wiele chronionych gatunków roślin, choć znaczna część rezerwatu jest zarośnięta pokrzywami i trudnymi do przebycia chaszczami.

W okolicy Skorocic znajdują się ponadto dwa rezerваты roślinności stepowej porastającej gipsowe wzgórza i skarpę kuesty gipsowej ponad doliną Nidy: Skotniki Górne oraz Winiary Zagajskie.

W sąsiedztwie rezerwatu przechodzi niebieski szlak pieszy, ale nie dostrzeżemy z niego najciekawszych partii wąwozu. Lepiej zostawić samochód na prywatnym parkingu przy drodze przez wieś Skorocice w kierunku Buska-Zdroju i stąd udać się asfaltową dróżką po wspomnianym naturalnym moście skalnym. Od dróżki odchodzi w lewo nieoznakowana ścieżka na dno wąwozu.

44

5 Rezerwat Krzyżanowice

N50.45434, E20.55695

Wznoszące się ponad wsią Krzyżanowice wzgórze, na którym rozciąga się rezerwat, to jedno z najpiękniejszych krajobrazowo miejsc Poniądzia. Tutaj wąski cypel stromej, gipsowej kuesty wrzy-na się w dno doliny Nidy. Zbocze kuesty rozcinają płytkie jary, zaś powierzchnię wzgórza znaczą zapadliska i lejki krasowe. Z góry roztacza się panorama doliny Nidy. Teren tego największego na Poniadziu rezerwatu roślinności stepowej porasta aż pięć różnych zespołów roślinnych z cennymi chronionymi gatunkami, m.in. Inem włośchatym, młkiem wiosennym, sasanką łąkową czy ostnicą włosowatą.

Przy sosie w Krzyżanowicach naprzeciwko kościoła usytuowany jest parking, od którego odchodzi szutrowa droga. Za cmentarzem wiedzie ona u stóp wzgórza, na którym znajduje się opisywany rezerwat.

6 Rezerwat Skowronno

N50.54215, E20.48650

Kolejny rezerwat roślinności stepowej jest położony nieco dalej od pozostałych i różni się od

nich znacząco. Powstał bowiem na krańcu pasm wzgórz zwanych Górą Pińczowskimi – ich budulcem nie jest gips, lecz skały wapienne. Na terenie rezerwatu znajdują się pozostałości eksploataowanego już w XI w. kamieniołomu wapienia. Spośród wielu występujących tu gatunków roślin chronionych i niezwykle rzadko spotykanych w Polsce wymienić trzeba przede wszystkim zagrożoną wyginieciem ostnicę Jana.

Rezerwat rozciąga się pośród pól powyżej drogi ze Skowronna Dolnego do Górnego, w pobliżu jej skrzyżowania z drogą do Sobowic. Nie ma tu żadnego parkingu, a dojście do granicy rezerwatu możliwe jest jedynie zarastającymi polnymi drogami.

Zabytki Pińczowa

Rozciągający się między Wzgórzami Pińczowskimi a Nidą Pińczów był w XVI stuleciu znanym ośrodkiem reformacji. Wówczas przeżywał lata świetności, po których pozostały cenne zabytki renesansu i manieryzmu, jak wznoszący się przy rynku (placu Wolności) kościół św. Jana z dawnym klasztorem Paulinów, kościół i klasztor Reformatów „Na Mirowie” oraz doskonale zachowana Synagoga Stara.

Od piaskowcowych skał do tajemniczego torfowiska

Końskie – Rezerwat Skałki Piekło pod Nieklaniem (23 km) – Rezerwat Gagaty Sołykowskie (34 km) – Rezerwat Górna Krasna (48 km) – Sielbia Wielka (68 km) – Rezerwat Piekietko Szkuckie (89 km) – Dobromierz (122 km) – Rezerwat Ługi (142 km) – Włoszczowa (153 km)

Północne i zachodnie krańce województwa świętokrzyskiego – mniej znane i rzadziej odwiedzane przez turystów niż inne części regionu – także kryją kilka niespodzianek i interesujących atrakcji przyrodniczych. Proponowana trasa samochodowa wiedzie do najciekawszych miejsc, jednak podczas podróży można też odwiedzić kilka innych. Jeśli zdecydujemy się zobaczyć wszystko, wówczas musimy wycieczkę rozłożyć na dwa dni, zatrzymując się w połowie trasy na nocleg np. w Sielbi, popularnej miejscowości wypoczynkowej z plażami nad Jeziorem Sielpińskim.

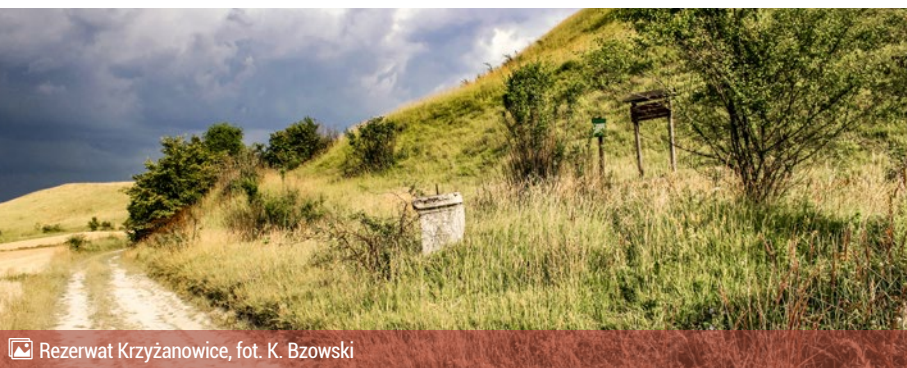
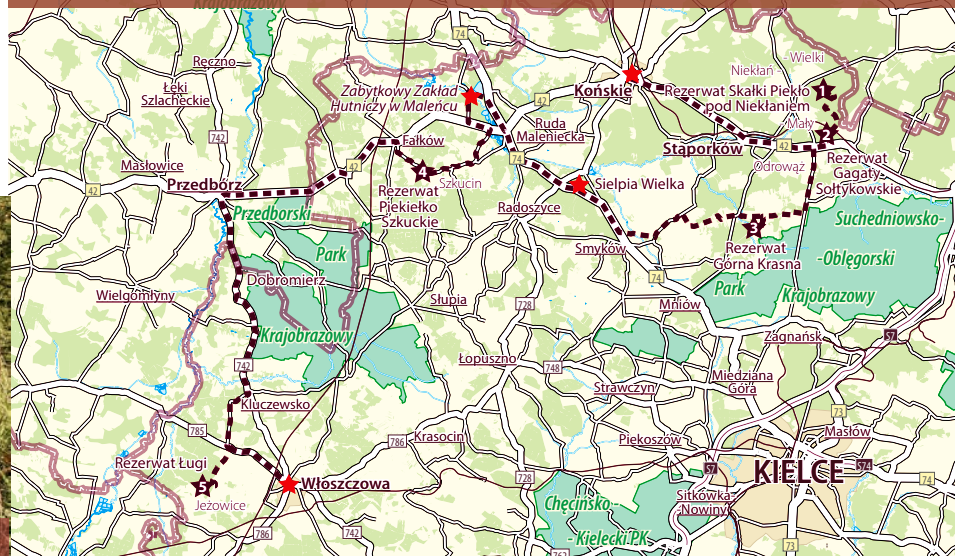
8

1–2 dni

153 km

Rezerwat Krzyżanowice, fot. K. Bzowski

46

★ Rezerwat Skałki Piekło pod Niekłaniem

✚ N51.18357, E20.66370

Rezerwat ukryty pośród lasów porastających Wzgórza Nieklańsko-Bliżynskie to jedno z najbardziej osobiwych miejsc w regionie świętokrzyskim. Jego teren porasta drzewostan mieszany z blisko 200-letnimi dębami i sosnami. Główną atrakcją są jednak dwa skupiska skałek, przybierających niezwykle kształty: skalnych grzybów, kominów czy kazalnicy. Ich wysokość sięga 8 m. Dziwne formy i ciemne zabarwienie były źródłem nazwy „piekło” oraz przyczyniły się do powstania licznych legend. Budulcem skałek jest piaskowiec triasowy i dolnojurajski, który został wypreparowany do obecnych ostańcowych form w wyniku erozji.

Z Końskich trzeba kierować się drogą krajową nr 42 do Staporkowa i tu skręcić w szosę do Szydłowca przez miejscowości Nieklań Wielki i Mały. Na skraju tej ostatniej, po prawej stronie znajduje

się parking i tablice informacyjne rezerwatu. Stąd w 20 min można czerwonym lub niebieskim szlakiem pieszym dojść do skałek.

Zabytki Końskich

W centrum Końskich stoi kamienny kościół kolegiacki św. Mikołaja. Gotycka budowla powstała w latach 1492–1520, jednak obecne szczyty oraz wieża są rezultatem przebudowy na początku XX w. Od południowej strony wmurowano w ścianę romański tympanon portalu z I poł. XIII w. Na wschód od kolegiaty rozciąga się zespół pałacowo-parkowy Małachowskich. Budowę zainicjował w latach 40. XVIII w. Jan Małachowski. Pałacu nigdy nie ukończono – powstały jedynie boczne pawilony i oficyny. Kolejni właściciele wzniesli kilka interesujących budowli parkowych: Świątynię Grecką, Oranżerię Egipską i neogotycki Domek Wnuczątów.

✚ Rezerwat Skałki Piekło pod Niekłaniem, fot. K. Bzowski

✚ Rosiczka okrągłolistna, fot. K. Bzowski

★ Rezerwat Gagaty Sołtykowskie

✚ N51.14623, E20.66687

Jest takie miejsce w okolicach Końskich, gdzie zobaczyć można krajobraz przypominający powierzchnię Księżyca, a przy tym pełen tropów pradawnych dinozaurów – to dawne wyrobisko glinki ceramicznej. Po zakończeniu eksploatacji utworzono tu rezerwat Gagaty Sołtykowskie. Są tu hałdy, zwaliska i wychodnie mulków oraz ilów z wkładkami piaskowca, które tworzą przeróżne, często zupełnie pozbawione roślinności, ciekawe formy erozyjne, zabarwione na czerwono zawartym w nich syderitem. Spotykany jest tu gagat, zwany czarnym bursztynem, czyli polyskliwe czarna odmiana węgla brunatnego. W wyrobisku odkryto tropy jurajskich gadów: osłonięte obecnie zadaszeniem ślady pozostawiło stado roślinożernych zauropodów, a największy w Polsce ślad dinozaura o długości 60 cm należał do wielkiego drapieżnika z rodziny allozauroidów. Inna osobliwość rezerwatu to oczka wodne, zarastające roślinnością typową dla torfowisk, m.in. owadożernymi rosiczkami okrągłolistnymi.

47

★ Rezerwat Górna Krasna

✚ N51.06746, E20.56740

W okolicy miejscowości Krasna rozciąga się jeden z największych rezerwatów przyrody w województwie świętokrzyskim, tj. rezerwat Górna Krasna o powierzchni przeszło 413 hektarów. Obejmuje on zabagniony odcinek doliny górnego biegu rzeki Krasnej od wsi Szałas niemal po miejscowość Krasna. Rzeka płynie tu bardzo wolno pośród bujnych szuwarów. Na powierzchni wody dostrzec można „lilie wodne” czyli pięknie kwitnące grzybień białe i grążele żółte. Wzdłuż doliny rozciągają się podmokłe łąki, fragmenty niewielkich torfowisk turzycowych oraz zarośla łązy. To znakomite siedliska dla wielu gatunków zwierząt, a zwłaszcza ptaków, których stwierdzono tu 125 gatunków. Występują m.in. derkacze, kobuzy, żurawie, błotniaki stawowe i łąkowe, orliki krzykliwe i wiele innych. Największym pojawiającym się tu przedstawicielem fauny jest łos.

W pobliżu trudno dostępnych terenów rezerwatu dojechać można ze wsi Krasna bocznymi asfaltowymi drogami do wsi Bień oraz Luta. Na końcu drogi przez tę ostatnią znajduje się parking, skąd zarastającymi ścieżkami można udać się na skraj rezerwatu lub też skierować się groblą do miejsca, w którym do niedawna stała wieża obserwacyjna. Do południowej strony rezerwatu można dotrzeć od wsi Rogowice.

Zalew w Sielpi, fot. K. Bzowski

Sielpia

Położone wśród lasów nad rzeką Czarną miejscowości Sielbia Wielka i Mała to jedne z najpopularniejszych w regionie terenów wypoczynkowych. Dużą atrakcją stanowi sztuczny zalew na Czarnej, zwany Jeziolem Sielpińskim. Nad jego brzegami są plaże, po jeziorze można popływać łodziami czy rowerami wodnymi, a wśród sosnowych borów kryje się wiele ośrodków wypoczynkowych. Zalew powstał pierwotnie na potrzeby założonego z inicjatywy Stanisława Staszica w I poł. XIX w. zakładu przemysłowego – walcowni i pudlingarni. Dziś w jego budynkach z zachowanymi wieloma oryginalnymi maszynami mieści się Muzeum Zagłębia Staropolskiego (czasowo zamknięte dla zwiedzających).

★ Rezerwat Piekiełko Szkuckie

N51.11160, E20.13632

W lesie obok zabudowań wsi Szkucin rozciąga się rezerwat Piekiełko Szkuckie. Stary drze-

wostan z okazałymi dębami i sosnami porasta zgrupowanie niewielkich skałek. Przybierają one ciekawe formy, powstałe w wyniku erozji zlepieńca dolnojurajskiego, którego złożona z wielu drobnych kamyczków struktura jest doskonale widoczna w dolnych częściach skałek, ukrytych pod naturalnymi okapami. Ciekawa jest również roślinność naskalna z licznymi niewielkimi paprociami wyrastającymi wprost z wąskich szczelin w skale.

Do rezerwatu można dojechać, kierując się boczną drogą z Rudy Malenieckiej przez Lipę w stronę Fałkowa. We wsi Szkucin trzeba skręcić w drugą drogę w lewo. Asfalt wkrótce się kończy, a droga

Rezerwat Piekiełko Szkuckie, fot. K. Bzowski

(już jako szutrówka) wiedzie skrajem lasu. Sto metrów dalej na ostrym zakręcie drogi w lewo można zostawić auto i podejść ścieżką w prawo do oddalonych o 50 m skałek.

Gwoździarnia w Maleńcu

W dolinie rzeki Czarnej funkcjonowało od końca XVIII w. wiele zakładów przemysłu metalowego. Jeden z nich powstał w 1784 r. w miejscowości Maleniec, 5 km na północ od Rudy Malenieckiej. Zainstalowane tam w 1856 r. maszyny do produkcji gwoździ działały niemal bez zmian technologicznych aż do lat 60. XX w.

Zachowane w doskonałym stanie urządzenia fabryczne można obecnie oglądać w placówce muzealnej Zabytkowy Zakład Hutniczy w Maleńcu (więcej informacji na stronie: www.maleniec.pl).

★ 5 Rezerwat Ługi

N50.85379, E19.85647

W ostępach leśnych na wschód od Włoszczowy, w pobliżu wsi Jeżowice, kryje się tajemnicze torfowisko. Obejmuje je rezerwat Ługi. Pośród borów, częściowo otoczony pasem piaszczystych wydym

Zabytkowy Zakład Hutniczy w Maleńcu, fot. arch. UMWS w Kielcach

 Droga do rezerwatu Ługi, fot. K. Bzowski

porośniętych sosnami, rozciąga się otwarty, podmokły teren. Bujna roślinność zajmuje podmokłe tereny na torfowisku. Natrafić można na welnianki z charakterystycznymi białymi kępami „wełny” oraz efektownie kwitnące późną wiosną kosańce żółte. Występują tu również różnej wielkości oczka wodne z szuwarami. To znakomity teren łęgowy dla wielu rzadkich i chronionych gatunków ptaków, m.in. brodzca krwawodziobego, czapli siwej, bociana czarnego i innych.

Do rezerwatu nie prowadzi żaden znakowany szlak. Jadąc z miejscowości Kurzelów drogą wojewódzka nr 785, należy skierować się na boczną drogę do Jeżowic. Droga ta wkrótce wchodzi w las. Około kilometra dalej odbija od niej w prawo w skos droga leśna – tu trzeba zostawić samochód. Drogą leśną należy następnie iść około 20 min do tablicy wyznaczającej granicę rezerwatu. Kawalek dalej można dojść na skraj torfowisk, kierując się w prawo ledwie dostrzegalną starą ścieżką.

Regionalne Centrum Informacji Turystycznej w Kielcach, ul. Sienkiewicza 29, 25-007 Kielce, tel.: 41 348 00 60, www.swietokrzyskie.travel.

Punkt Informacji Turystycznej w Kielcach, pl. Zamkowy 1, 25-010 Kielce, tel.: 41 343 41 41.

Centrum Informacji Turystycznej w Bałtowie, Bałtów 8a, 27-423 Bałtów, tel.: 41 264 14 21, www.juraparkbaltow.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Bejskach, 28-512 Bejsce 50, tel.: 41 351 00 28.

Punkt Informacji Turystycznej w Bieliniach, ul. Partyzantów 3, 26-004 Bieliny, tel.: 41 260 81 52, www.bieliny.pl
W okresie V-X Punkt Informacji Turystycznej funkcjonuje w kasie Osady Średniowiecznej w Hucie Szklanej, Huta Szklana 37, 26-004 Bieliny, tel.: 41 260 81 52, www.osadasredniowieczna.eu.

Punkt Informacji Turystycznej w Bodzentynie, pl. Rynek Górny 11, 26-010 Bodzentyn, tel.: 693 690 333.

Centrum Informacji Turystycznej w Busku-Zdroju, al. Mickiewicza 22, 28-100 Busko-Zdrój, tel.: 41 370 10 22, busko.travel.

Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej Gminy Chęciny „Niemcówka”, ul. Małogoska 7, 26-060 Chęciny, tel.: 41 315 18 29, www.checiny.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Chmielniku, ul. Wspólna 13, 26-020 Chmielnik, tel.: 41 354 24 12, www.chmielnik.infocentrum.com.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Chrobrzu, ul. Parkowa 14, 28-425 Chroberz, tel.: 41 356 40 03 wew. 33, www.palac.chroberz.info, www.pinczow.travel.

Punkt Informacji Turystycznej w Ciekotach, Ciekoty 76, 26-001 Masłów, tel.: 41 311 21 28, www.szklanydom.maslow.pl.

Centrum Informacji Turystycznej w Jędrzejowie, pl. Kościuszki 7-8, 28-300 Jędrzejów, tel.: 41 386 54 89, jedrzejow.travel.

Centrum Informacji Turystycznej w Kazimierzu Wielkiej, ul. Kościuszki 13, 28-500 Kazimierza Wielka, tel.: 41 350 10 08, kazimierza.travel.

Punkt Informacji Turystycznej w Klimontowie, ul. Krakowska 19, 27-640 Klimontów, tel.: 601 760 948, www.klimontow.pl.

Centrum Informacji Turystycznej w Końskich, ul. Partyzantów 1, 26-200 Końskie, tel.: 41 372 90 88, konskie.travel.

Punkt Informacji Turystycznej w Krzemionkach, Sudół 135a, 27-400 Ostrowiec Świętokrzyski, tel.: 41 330 45 50 wew. 21, www.krzemionki.pl.

Centrum Informacji Turystycznej w Kurozwękach, ul. Zamkowa 3, 28-200 Kurozwęki, tel.: 15 866 74 07, www.kurozweki.com.

Punkt Informacji Turystycznej w Łagowie, Rynek 62, 26-025 Łagów, tel.: 41 343 70 54, www.lagowgmina.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Miedzianej Górze, ul. Urzędnicza 8, 26-085 Miedziana Góra, tel.: 41 303 11 01, www.miedziana-gora.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Morawicy, ul. Spacerowa 7, 26-026 Morawica, tel.: 41 311 46 91 wew. 306, www.morawica.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Nagłowicach,
ul. K. Walewskiego 7, 28-362 Nagłowice,
tel.: 41 381 45 70, www.naglowice.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Nowej Słupi,
ul. Świętokrzyska 53, 26-006 Nowa Słupia,
tel.: 41 317 83 27 lub 517 349 983, www.dymarki.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Nowym Korczynie,
ul. Rynek 16, 28-136 Nowy Korczyn,
tel.: 511 299 988, www.nowykorczyn.pl.

Centrum Informacji Turystycznej w Opatowie,
ul. Obrońców Pokoju 34, 27-500 Opatów,
tel.: 15 868 13 01, opatow.travel.

Punkt Informacji Turystycznej w Ostrowcu Świętokrzyskim,
ul. Siennieńska 54, 27-400 Ostrowiec Świętokrzyski, tel.: 41 24 76 580, 609 222 800,
ostrowiec.travel.

Punkt Informacji Turystycznej w Pacanowie,
ul. Kornela Makuszyńskiego 1, 28-133 Pacanów,
tel.: 41 376 50 79, www.stolica-bajek.pl.

Centrum Informacji Turystycznej w Pińczowie,
ul. Piłsudskiego 2a, 28-400 Pińczów,
tel.: 41 357 54 04,
pinczow.travel, muzeumpinczow.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Połańcu,
pl. Uniwersału Połanieckiego 1, 28-230 Połaniec,
tel.: 15 832 32 28.

Punkt Informacji Turystycznej w Rytwianach,
ul. Klasztorna 25, 28-236 Rytwiany,
tel.: 15 864 77 95, wew. 500,
www.pustelnia.com.pl.

Centrum Informacji Turystycznej w Sandomierzu,
pl. Rynek 20, 27-600 Sandomierz,
tel.: 15 644 61 05, sandomierz.travel.

Punkt Informacji Turystycznej w Sandomierzu,
Oddział PTTK, pl. Rynek 12, 27-600 Sandomierz,
tel.: 15 832 26 82, www.pttk-sandomierz.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Sandomierzu,
Bulwar im. Marszałka Piłsudskiego,
27-600 Sandomierz, tel.: 15 644 62 84.

Centrum Informacji Turystycznej w Skarżysku-
Kamiennej, ul. Wileńska 34a,
26-100 Skarżysko-Kamienna, tel.: 41 252 83 96.

Punkt Informacji Turystycznej w Solcu-Zdroju,
ul. Kościelna 3, 28-131 Solec-Zdrój,
tel.: 41 377 67 32, www.solec-zdroj.pl,
www.gcksolec.naszgok.pl.

Centrum Informacji Turystycznej w Starachowicach,
ul. Piłsudskiego 95,
27-200 Starachowice, tel.: 693 779 899,
starachowice.travel.

Punkt Informacji Turystycznej w Staszowie,
ul. Parkowa 6, 28-200 Staszów, tel.: 508 497 133,
turystyka.staszow.pl, staszow.travel.

Punkt Informacji Turystycznej w Strawczynku,
ul. Turystyczna 6, 26-067 Strawczynek,
tel.: 41 333 57 97, www.strawczyn.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Szydłowie,
ul. Targowa 3, 28-225 Szydłów, tel.: 41 354 53 13,
www.szydlow.pl, www.gckszydlow.pl.

Punkt Informacji Turystycznej w Tokarni,
Tokarnia 303, 26-060 Tokarnia,
tel.: 515 458 649.

Centrum Informacji Turystycznej we Włoszczowie,
ul. Wiśniowa 23, 29-100 Włoszczowa,
tel.: 41 394 14 05,
www.lgd-region-wloszczowa.pl.

Świętokrzyskie – gołoborza i torfowiska,
wąwozy lessowe i stepowe równiny,
dzikie ostępy puszczańskie i rozległe
pola – mało jest w Polsce regionów tak
niezwykle zróżnicowanych przyrodniczo
i krajobrazowo. Jedną z przyczyn tego
bogactwa jest skomplikowana budowa
geologiczna regionu. Dziś o zachowanie
tego wspaniałego dziedzictwa doskonale
się zatroszczono – aż 62% powierzchni
województwa świętokrzyskiego to obszary
objęte różnymi formami ochrony przyrody!
Przewodnik opisuje najciekawsze z nich.

Zawiera przy tym cenne wskazówki
praktyczne, dotyczące dojazdu do tych
miejsc oraz możliwości ich zwiedzania.
Uwzględnia także inne atrakcje turystyczne
znajdujące się w okolicy.

Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego
al. IX Wieków Kielc 3, 25-516 Kielce
tel.: 41 3421530
www.sejmik.kielce.pl
www.swietokrzyskie.travel